

veit és gyakorlatát a mindennapok tapasztalatai alakították ki. Az SZDP vezetése – a mozgalmi konfliktusok elkerülése végett – később is ragaszkodott a szakszervezetek vezetőségeiben, az üzemi bizottságokban a paritás elvéhez, mert ennek részleges megvalósulása is konfliktuscökkentő tényező volt, míg a többségért való versengés mindig kiélezte az ellentéteket.

Válság a szakszervezeti mozgalomban

A paritás elvének elvetése és az MKP előretörése 1945 végén válságot idézett elő. Az 1945. december 2-ára meghirdetett első szabad szakszervezeti kongresszus előkészítése során az MKP – hivatkozva nagyobb szakszervezeti befolyására – azzal állt elő, hogy az új Szakszervezeti Tanácsban három hellyel többet követel magának. Az SZDP szakszervezeti vezetői, élükön Kisházi Ödön SZT-elnökkel, ebbe nem egyeztek bele. A kongresszus előestéjén kiadott nyilatkozatukban a kivonulás lehetőségét is megpendítették, amennyiben a kommunisták ragaszkodnak követelésükhöz. Úgy tűnt, hogy megbomlik a szakszervezeti mozgalom áhított és hatékony egysége. Végül is egyfős többségbe az SZDP vezetése belement, s ezzel elhárult a szakadás veszélye is. Az elnök továbbra is Kisházi Ödön, a főtítkárné Kossa István maradt.

A szakszervezeti mozgalom vezető testületében ettől kezdve polgárjogot nyert a többségért folyó harc, amely hol az egyik, hol a másik párt oldalára billentette a mérleg nyelvét. A kommunisták paritásellenes, többségi törekvése kezdetben formális jelentőségű volt, mert a szakszervezetekben a munkásság szociális, munkaviszonyi és egyéb fontos kérdéseiben a munkáspárti képviselők állásfoglalásai azonosak voltak, vagy igen közel álltak egymáshoz. Az MKP kifelé demonstrálni akarta túlsúlyát a szakszervezeti mozgalomban, noha többségét a tagság körében, pontos statisztika hiányában, kezdetben nem is lehetett bizonyítani. A vezetőségek összetétele pedig sok helyütt előzetes egyezkedések, megállapodások eredménye volt. A többség mindenáron való erőszakolása viszont azért volt igen veszélyes, mert olyan indulatokat korbácsolt fel, amelyek igen károsan befolyásolták a közös érdekű munkát, rontották a mozgalom két párthoz tartozó tagjainak viszonyát.

Szakszervezeti bizottságok pártok szerinti összetétele 1946 tavaszán–nyarán (százalékban)

	SZDP	MKP	NPP	FKGP	pk
tagok	45	48	2,5	1,9	3
elnökök	41,8	55,7		2,5	
titkárok	27	65	3	2	3

Az SZDP harca befolyásának erősítéséért

A párt és a szakszervezetek kapcsolata 1946 elején valamelyest rendeződött, Kisházi Ödönt és más vezető szakszervezeti funkcionáriusokat beválasztottak a pártvezetőségbe. A pártvezetőség a 42-es bizottságon és a szakszervezeti osztályon keresztül befolyásolni tudta a szakszervezetek magatartását, bár tiszteletben tartotta a Szakszervezeti Tanács és az egyes vezetőségek önállóságát és függetlenségét. Mindenesetre az utóbbiakban dolgozó szakszervezeti vezetőket adott esetben közvetlenül is irányította, esetleg utasította.

Ennek az 1946-os évben meg is lett az eredménye: egy sor fontos szakszervezet vezetőségében sikerült a szociáldemokrata tagok számát növelni. A Szakszervezeti Tanács oktatási osztályának élére Tolnai Györgyöt neveztették ki. A 40 000 tagot számláló vegyészszakszervezetnél a 29:1 arányú, SZDP-re hátrányos összetételt a vezetőségben 20:10-re módosították; a textilipariak nagy taglétszámú szakszervezetében a 24:2 arányt 24:12-re javították, ezen belül három fizetett titkárral. A közlekedési alkalmazottaknál a 18:4 arányt, megállapodással, 18:9-re emelték. Az építőipariak szakszervezeténél viszont nem sikerült az egyfőnyi szociáldemokrata részvételt feljavítani. Az Egészségügyi Alkalmazottak Szakszervezetének vezetőségében mindössze egy-két SZDP-küldött volt, a kongresszuson azonban paritásos vezetőséget választottak. A Városi és Vármegyei Alkalmazottak Szakszervezetének kongresszusán létrejött vezetőségben a szociáldemokraták 60%-os többséget értek el; a paritás elve jutott érvényre a Filmipari Munkások Szakszervezetének és a Magánalkalmazottak Szakszervezetének közgyűlésén megválasztott vezetőség esetében is.

A szakszervezeti osztály mindent megtett annak érdekében is, hogy a vidéki szakszervezeti titkárságoknál kialakult hátrányos arányokat megváltoztassa, s itt is sikeresen munkálkodott. A pártközpont statisztikája szerint a tisztán szakszervezeti jellegű 44 szakszervezetben 1946 végére a tisztségek betöltése a következő képet mutatta: a két munkáspárt egyenlő arányban képviselte magát 18 szakszervezetben, amelyek össztagszáma 686 358 volt; az SZDP-tagok voltak többségben 15 szakszervezetben, amelyek össztagszáma 143 130 volt, a párt kisebbségbe szorult 11 szakszervezetben, ahol 211 349 tagot tartottak nyilván. Ez a helyzet a következő hónapokban azonban már nem javult, hanem romlott. 1947-ben erőteljes nyomás nehezedett a szociáldemokrata szakszervezeti vezetőkre, többeket átléptettek, s így változtatták meg a vezetőségekben a pártarányokat.

Hasonló folyamat zajlott le az országos vezető szervezetekben és a megyei, járási, helyi csoportokban, az üzemi bizottságokban, a tőkés termelést és elosztást ellenőrző közös munkásszervezetekben is.

A szakszervezetek megváltozott helye, szerepe, funkciója

A szakszervezeti mozgalom hagyományos szervezeti keretek között, kitaposott úton haladt tovább, de nem változatlan feladatokkal. A helyzetében bekövetkezett legfontosabb változás az volt, hogy hatalmi tényező lett. Képviselői bekerültek a parlamentbe és az önkormányzatokba. A tőke és a munka viszonyának rendezésében a Szakszervezeti Tanács a GYOSZ egyenrangú partnerévé vált. A bérezés a kollektív szerződések, a szociális ellátás, a juttatások, a munkaviszony stb. kérdéskörében az SZT, illetve a GYOSZ szaktagozatai és a nekik megfelelő szakszervezeti szövetségek vezetői egyenrangú partnerekként alakították ki az állásfoglalást. Nagy változást jelentett az a fejlemény, hogy a szakszervezetek a munkásmozgalom harmadik legbefolyásosabb tömegerejévé nőttek. Bizonyos mértékig függetlenedtek a politikai pártoktól, önállóan döntöttek a gazdasági szférában, a dolgozókat érintő kérdésekben. Széles körű autonómiát élveztek, amit a munkáspártok megváltozott hatalmi helyzete garantált számukra. További nagy változás volt az életükben, hogy ellenzéki szerepből a kormányt támogató szerepre kellett áttérniük.

A változások így hatalmas felelősséget is hárítottak rájuk. Harcoltak a munkavállalók, a szellemi és a fizikai dolgozók több és nagyobb jogaiért, ugyanakkor a legnehezebb helyzetekben is helytállást kértek a koalíciós kormányprogramban foglaltak teljesítéséért. Kiharcolták, hogy a dolgozók kollektív szerződésekben rögzíthessék jogait, ám a kötelességeiket is. Megkapták a sztrájkjogot, de annak gyakorlását mérlegelés tárgyává tették, nem tévesztve szem elől az ország nehéz gazdasági, szociális stb. helyzetét, a vesztes háborúból fakadó nemzetközi kötelezettségeket. Az SZDP csak megkésve ismerte el a szakszervezetek politikai szerepvállalását és azt másodlagosnak tekintette. A politikát a párt szférájába sorolta, a szakszervezetek feladatának a gazdasági, a szociális kérdéseket és a munkaviszonnyal kapcsolatos ügyeket, a tőke és a munka kapcsolatának kezelését tartotta. Ebből is nap mint nap keletkeztek ellentétek.

A Szakszervezeti Tanács jogállásáról szóló rendelettervezet elutasítása

1946 nyarán az MKP sugallatára Kossa István és elvtársai hozzáálltak, hogy a magyar szakszervezetek és a Szakszervezeti Tanács jogállásáról rendeletet készítsenek, rendezzék jogi helyzetüket, szabályozzák hatáskörüket stb. A rendelettervezet októberre elkészült, s lényegében az SZDP ellenállása miatt végül is torzó maradt, nem véglegesítették.

Az SZDP-ben lesújtó véleményt fogalmaztak meg a Kossa csapata által elkészített tervezetről. „A legnagyobb megdöbbenéssel olvastam el a tervezet egyes

szakaszait, amelyekből a legtisztább korporációs szellem árad – írta Böhm Vilmos október 18-i levelében a pártvezetőségnek. – Az érdekképviselési törvény után ez a rendelettervezet azt a gyanút kelti fel minden szakszervezeti mozgalomban járatos elvtársban, hogy öntudatlanul és akaratlanul embereink agyát és szellemét megfertőzte a fasizmus és korporativizmus. Nem gondolnak arra, hogy egy reakciós vagy ellenforradalmi kormánynak nem kell egyebet tenni, mint a Szakszervezeti Tanács élére állítani egy reakciós vagy ellenforradalmi titkárt, aki e rendelettervezet alapján ellenforradalmasíthatja vagy a reakció szolgálatába állíthatja a Szociáldemokrata Párt által felépített szakszervezeteket.” A levélben arra kérte a pártvezetőséget, „hogyan ennek a rendelettervezetnek a tárgyalásába se bocsátkozzék, hanem elvi alapon foglaljon állást a rendelettervezet és annak szelleme ellen.” Böhm utalt arra is, hogy a szocialista pártok az egész világon „a szakszervezeti szabadságot a szakszervezetek erejével védik meg, és nem a főtitkároknak vagy elnököknek adott diktatúra hatalmával. Ha ezt nem értik meg szakszervezeteink, a Szakszervezeti Tanács mai vezetősége, akkor a Szociáldemokrata Pártnak kell őket erre kioktatni.” Böhm egyébként pártja álláspontját már ismertette Kossával, jelezve, hogy „a Szociáldemokrata Párt köteles minden szakszervezeti törvény ellen állást foglalni, és a legtöbb, amit törvény alakjában elfogadhatnánk, az volna, hogy egy egyszakaszos törvényben állapítsák meg azt, hogy csak azok a szakszervezetek foglalkozhatnak munkaközvetítéssel és kollektív szerződés kötésével, amelyek a Szakszervezeti Tanácshoz tartoznak.” Böhm véleménye az volt, hogy még erre a törvényjavaslatra sincsen szükség, „mert a szakszervezetek ezt a jogukat a saját erejükből is megvédhetik”.

A Kossa, illetve az MKP elképzelései már a jövőnek, az államosított, iparági szakszervezeteknek és az élükön álló, kizárólagos teljhatalommal bíró Szakszervezeti Tanácsnak szóltak. Október végén Kossa az MKP PB-nél sürgette, hogy tisztázzák a szociáldemokratákkal a szakszervezeti alkotmány kérdését. A szociáldemokraták elképzeléseit túl szűknek, s ezért elfogadhatatlannak ítélte, mondván: „mi ennél szélesebb hatáskört akarunk biztosítani” a szakszervezeteknek. Valójában a szakszervezetek önállóságáról, függetlenségéről, autonómiájáról szólt a vita, s nem valamivel „szélesebb hatáskörrel” – mint azt Kossa aposztrofálta. A szakszervezeti alkotmányból, törvényjavaslatból végül is nem lett semmi, a szakszervezeti mozgalom átszervezése elsöpörte ezt is.

Átállás a szakmai szervezkedésről az iparágira

A belpolitikai küzdelmek fokozódásával 1946 közepétől szinte állandósult a munkáspártoknak a szakszervezetek mindennapi munkájába való beavatkozása. Ez különösen vidéken akadályozta a rendcsinálást, a fegyelem megszilárdítását az

üzemekben. A kommunista Kossa is elismerte: „Sajnos, ezen a téren a mi pártunk részéről is néhányszor komoly melléfogások történnek.” Az volt az álláspontja, hogy a vitás kérdéseket ne az egyik vagy a másik párt igyekezzen önállóan megoldani, hanem legalább a helyi szakszervezeti titkársággal, vagy az országos központtal, vagy a Szakszervezeti Tanáccsal közösen járjanak el.

A szakszervezetek életébe végtére is mindkét párt közvetlenül beavatkozott. Kiderült, hogy a szakszervezetek és az SZDP viszonyát is konfliktusok sorozata terhelte meg. Bár az egységet szervezetileg sikerült meghozni, az évek során a két pártra, két szárnyra szakadás de facto megtörtént, s a többségért folyó harc állandó konfliktus forrásává lett. Járható út a paritás elvének konzekvens és szigorú érvényre juttatása lett volna, ha a szakszervezeteket mindkét fél a közös munka terepének, a munkáspártok politikáját előrevivő tömegszervezetnek és nem a vetélkedés terepének tekintette volna.

Az SZDP hosszabb ideig ragaszkodott a paritás elvéhez: a szakszervezeteket az új társadalom építésében mintegy harmadik pillérnek tekintette. „Függetlenítésükkel” erősíteni kívánta azt az elvet is, hogy a politikai mozgalmat képviseljék a pártok, a szociális és a munkaviszonybeli kérdéseket pedig a szakszervezetek – azaz ez utóbbiak a politikától is függetlenítsék magukat, legalábbis a napi munkáspárti harcoktól. Az SZDP vezetése tiszteletben tartotta a róla „leszakadt” munkástömegszervezet autonómiáját, szervezeti – és nem eszmei – függetlenségét, és képviselőin keresztül igyekezett munkás- és szakszervezeti politikáját érvényre juttatni. Ezért a harcot a Szakszervezeti Tanácsban és a szakmai szövetségek központi vezetőségeiben, illetve a helyi szervezetekben és az üzemi bizottságokban működő választott funkcionáriusaira kívánta bízni. Ez természetesen elütött a kommunista szakszervezeti koncepciótól, amely a szakszervezeti mozgalmat, az SZT-t és a szakmai szövetségeket is a saját politikája szolgálatába kívánta állítani.

A két felfogás közti huzavona, harc, kötélhúzás, egyezkedés-szembenállás 1945 közepétől 1947 végéig váltakozó erősséggel és sikerrel folyt, hol az egyik, hol a másik oldalt, pártállást erősítve. Ekkor azonban, a bel- és a külpolitika, továbbá a nemzetközi közeg változásával összhangban, a kommunista felfogás és szakszervezeti politika került fölénybe, ami azt jelentette, hogy a szakszervezetek politikai tevékenységüket, kollektív megnyilatkozásaikat – ha tetszett, ha nem, hiszen a szociáldemokrata szakszervezeti vezetők nem könnyen adták be a derekukat – az MKP, illetve később az MDP szolgálatába állították.

A politikai intézményrendszer átalakításának napirendre kerülésével együtt az MKP 1947 elejétől megkezdte az iparági szervezkedésre való áttérés előkészítését. Vitákat szerveztek, széles körű propaganda-hadjáratot indítottak a szakmai szervezkedés ellen. Megkezdődött a kis szövetségek beolvasztása a nagyobbakba, majd 1948 második felében, az iparági átszervezést bejelentő októberi, X. szakszervezeti kongresszuson napirendre tűzték az áttérést. A megindult tiszto-

gatás érintette a szakszervezeti vezető elitet is; tucatjával zárták ki a pártból, mondták le választott szakszervezeti funkcióikból a szociáldemokratákat. A magyar munkásmozgalmat nemcsak az SZDP-től, hanem a szociáldemokrata szakszervezetektől is megfosztották.

VI.

A szociáldemokrata sajtó és könyvkiadás (1890–1948)

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulása után, de különösen a századelőn, számos hosszabb-rövidebb életű lap született meg. A hivatalos, központi, szociáldemokrata pártközlöny – *Népszava*, *Volkstimme* – mellett több ún. réteg-lap – *Ifjúmunkás*, *Nőmunkás*, *Világ szabadság* – is napvilágot látott. Megjelentek az első nemzetiségi újságok, megszorodtak a szaklapok, s több vidéki nagyvárosban saját szocialista orgánus megteremtésén fáradoztak a helybeli szervezett munkások. Ezek a különböző típusú, eltérő színvonalú sajtótermékek óriási szolgálatot tettek a szociáldemokrata mozgalomnak, különösen az első évtizedekben. Mint fontos és egyedülálló kommunikációs források segítették a tömegekkel való kapcsolatteremtést, s biztosították a folyamatos kontaktus fenntartását. A híradás, a tájékoztatás mellett komoly szervező és agitációs feladatokat is elláttak, politizáló, tudat- és ismeretformáló funkciókat is betöltöttek. A sajtóban tevékenykedők felelőssége nagy volt, s komoly erőfeszítést igényelt tőlük egy-egy újabb lap életre keltése és életben tartása. Nem csupán a kiadás pénzügyi forrásairól kellett gondoskodniuk, hanem az érvényben lévő sajtórendszabályok értelmében meglehetősen nagy összegű óvadékról is, ha nyíltan politikai profilú újságot akartak indítani. A párt és a munkásság anyagi és erkölcsi áldozatvállalása legtöbbször elégtelennek bizonyult, s olykor külső segítség nélkül nem is tudták volna előteremteni a szükséges pénzt. Így egyik-másik lap a létét a különböző hazai szervezetek, szakmai egyesületek anyagi támogatásának, külföldi – főként német és osztrák – munkáspártok adományainak köszönhette.

Sok gondot és nehézséget okozott a hozzáértő lapkészítő munkatársak kiválasztása, ugyanis a kezdeti időszakban nem volt képzett, színvonalas szocialista újságírógárda, amelyből a különféle posztokra alkalmas személyeket ki lehetett volna jelölni. A korabeli mozgalom vezérkarának tagjai is többnyire egyszerű két-

kezi munkásként kezdték politikai pályájukat, s megfelelő képességeik, politikai ambícióik révén önerőből küzdötték fel magukat a kor kívánalmait értő vezetőkké. Közülük többen igen jelentős publicisztikai tevékenységet is folytattak – Garami Ernő, Buchinger Manó, Weltner Jakab, később Szakasits Árpád, Mónus Illés stb. –, és kiemelkedő szerepet töltöttek be a különböző szociáldemokrata sajtótermékek megteremtésében, színvonalának és hatékonyságának növelésében, terjesztésének megszervezésében úgy is, mint lapszerkesztők és újságírók. Ők és az a kevés intellektuel, aki akkoriban bekapcsolódott a szociáldemokrata mozgalomba – Kunfi Zsigmond, Szabó Ervin, Révész Mihály, a Bresztovszky fivérek, Pogány József, Csizmadia Sándor stb. –, tudásuk és tapasztalatuk átadásával jelentékenyen hozzájárultak a jövő igényes, de néha igen szerény anyagi juttatásokkal is beérő újságíró-nemzedéke felneveléséhez.

A megfelelő káderállomány kezdeti hiánya arra készítette a párt sajtóügyekben illetékes vezetőit, hogy csak alapos, körültekintő vizsgálódások, mérlegelések után járuljanak hozzá újabb lapok indításához. Az MSZDP különösen a kellő pénzügyi és személyi feltételek nélküli vidéki újságok alapítását ellenezte; féltette a kudarc-tól a szervezetileg még gyengébb helybeli mozgalmat, a politikai és szellemi eltévelyedéstől pedig a lapot.

Nem kis feladat volt az sem, hogy a szaporodó sajtótermékek növekvő példányszámát időben eljuttassák a fővárostól távol eső vidéki településekre. Anyagi és személyi adottságok hiányában gyakran problémát okozott a kézbesítés is. Nem is beszélve azokról a nehézségekről, akadályokról, amelyeket a hatóságok gördítettek a szocialista kiadványok terjesztése elé. Az üldözések, atrocitások, a drákói intézkedések – kolportázsjog megvonása, lapbetiltások, sajtóperek özöne – mindenkor komoly teherként jelentett az MSZDP számára. Mindezek ellenére egyes sajtótermékek még az ország határán túlra is elkerültek, amit a nagyszámú szerkesztőségi üzenet, olvasói levél bizonyít. A *Népszava* pl. már a századelőn több európai nagyvárosból (Bécs, London) s hazai kisvárosból, faluból (Felvinc, Gyoma, Kiskőrös, Kas, Sárísáp stb.) érkező tucatnyi levélre reflektált.

1. A sajtó

A Népszava

Az 1877-ben Külföldi Viktor által életre hívott *Népszava* az első jelentősebb, folyamatosan megjelenő szocialista lap. A *Munkás Heti Krónika* programjának, tevékenységének és szellemének folytatójaként, mondhatni jogutódjaként lett 1890-ben az MSZDP központi sajtóorgánuma, hivatalos közlönye, szócsöve. Ezt a státust – noha feladatköre bővült, profilja, szerkezete gyakorta változott – egészen addig megőrizte, ameddig a szociáldemokrácia önálló politikai tényezőként szerepelhetett, pontosabban 1948-ig; majd diktatórikus politikai döntés értelmében a Szabad Szakszervezetek Országos Szövetségének tulajdonába került, ezzel is jelezve a szociáldemokrácia felszámolását. A *Népszava* több mint hét évtizedes pályafutása szervesen kapcsolódik mind a magyar szociáldemokrata mozgalom, mind pedig a hazai progresszió történetéhez, de a 20. századi magyar történelem megértése is elképzelhetetlen e jelentős sajtóorgánum megismerése nélkül.

A munkásmozgalom útkereső korszakának fontos állomása, egyben további fejlődésének, szervezeti keretei kiépítésének elengedhetetlen feltétele volt a folyamatos információkkal szolgáló lap, amely elősegítette a napi politikában az eligazodást, és tájékoztatott az MSZDP különböző kérdésekben vallott nézeteiről. Ugyanakkor – ahogyan Révész Mihály fogalmazott – „az agitáció lelke, a munkásmozgalom fő szerve, a pártlap... minden egyes száma nagyszerű gyakorlati agitatoriskola volt”. Mindemellett a *Népszava* az MSZDP szócsöveként jelentős szerepet játszott a tömegekkel való kapcsolat megteremtésében és megtartásában. Megjelenésének gyakorisága az anyagi erőforrások, tárgyi és személyi adottságok, politikai viszonyok és lehetőségek függvényében többször változott (hol hetente egyszer, hol kétszer vagy háromszor, de az is előfordult, hogy havonta csupán két alkalommal látott napvilágot). A pártvezetőség hamar felismerte, micsoda lehetőségek rejlenek egy naponta megjelenő lapban, s ez késztette arra a vakmerő, meggondolatlan vállalkozásra, amelynek eredményeként az első szocialista napilap 1895. május elsején megszületett.

A szerény külsővel, érdekes, de silány, rossz minőségű képanyaggal bemutatkozó újság nem keltette a komoly politikai orgánum benyomását. A mindössze 4-5 főből álló szerkesztőség – kellő pénzforrás nélkül – nem tudott vállalkozni a friss napi hírek megszerzésére. Az újság hamarosan veszített az indulásakor meglévő varázsából, aktualitásából, s a lelkes és sikeres agitáció ellenére néhány hónap után be kellett szüntetni kiadását. Az 1890-es évek derekán a mozgalom még nem volt olyan szervezett és fejlett, hogy egy napilapot hosszú távon fenn tudjon tartani.

A fiasköval végződő ügy után a *Népszava* és német nyelvű testvérlapja – 1894-től *Volksstimme* – átmenetileg mélypontra került, s korábbi periodicitását is csak nagy nehézségek árán sikerült biztosítani. Bánffy Dezső miniszterelnöksége (1895–1899) idején a szocialisztikus mozgalmak elleni kíméletlen támadások komoly kihívást jelentettek a szociáldemokrata sajtónak is. A pártvezetőség leleményességének köszönhetően 1896 őszén havilapnak álcázva (ahhoz ugyanis nem kellett kaució), hetente más néven – *Népjólét*, *Népjog*, *Új Népszava*, *Népszabadság*, *Népakarat* – adták ki a párt hivatalos közlönyét mint a *Népszava* kisegítő lapját. Az ötféle című lap csak rövid, átmeneti megoldást jelentett, s 1898-tól ismét gyakrabban, nagyobb terjedelemben és példányszámban jelent meg (a századfordulón a *Volksstimme*vel együtt példányszáma elérte a 13 000-14 000-et). Ekkoriban több tehetséges fiatal szociáldemokrata kapcsolódott be a *Népszava* készítésébe. Garami 1898-tól segédszerkesztőként, Szabó Ervin 1900–1902 között állandó munkatársként dolgozott a lapnál. A rendszeres cikkírók között voltak a korábbi szerkesztők: Bokányi Dezső, Somogyi Béla, Groszmann Miksa stb., továbbá a szakszervezeti kérdésekkel foglalkozó Jászai Samu.

A biztató jelek – az országossá terebélyesedő mozgalom, a szocialista eszmék iránt megnövekedett igény – következtében ismét előtérbe került a napilap ügye, megvalósítása azonban még akkor is meglehetősen bizarr ötletnek tűnt. A terv és végrehajtása Garami Ernő és Weltner Jakab nevéhez fűződik. Bár Weltner azon eredeti feltételezését, illetve elképzelését, hogy 50 000 előfizető toborzása szükséges és elégséges a lap megindításához, sem Garami, sem a pártvezetetés többi tagja nem fogadta osztatlan elismeréssel, a javaslatot az 1904. évi pártértekezlet elé terjesztették. Itt Weltnernek a napilap alapítására vonatkozó indítványát – igaz, felére redukált előfizetői létszámmal – egyhangúlag elfogadták. A küldöttek lelkesedése ellenére a kongresszus után megindított nagyszabású toborzókampány nem hozta meg a várt eredményt. Az előírányzott 25 000 helyett csupán 10 000 megrendelőt sikerült megnyerni. Az így befolyt összeg az induláshoz szükséges tőke 50%-át sem tette ki. Ám ez a kudarc adott lökést egy még vakmerőbb gondolat megvalósításához, azaz a napilappal egyidejűleg saját nyomda üzembe helyezéséhez. Ennek sikere Garami és Pollák Simon (később a nyomda első vezetője) leleményességét, vállalkozókedvét és üzleti érzékét dicséri. Így e vállalkozás révén fedezni lehetett mind a kiadás költségeit, mind pedig az óvadékot. Abban, hogy a *Népszava* a Világosság néven létesített nyomdában minden zökkenő nélkül megjelenhetett, nagy szerepe volt a különböző szakmai szervezeteknek, amelyek saját kiadványaik, nyomtatványaik előállítását hosszabb időre megrendelték a cégnél, s a költségek egy részét előre fizették (pl. könyvkötők). Egyes források szerint a lapindítás kiadásainak fedezéséhez az osztrák és a német szociáldemokraták s a magyar szabadkőműves szervezetek is hozzájárultak.

A *Népszava* napilappá válása mérföldkő a párt sajtó történetében, s jelentősége a magyarországi munkásmozgalom fejlődése szempontjából is vitathatatlan, hiszen évtizedeken keresztül a munkásság körében ez volt a legelterjedtebb sajtóorgánus. 1905-től az újság jellegében, tartalmában, formájában, szerkesztési elveiben jelentős változások következtek be. A jóformán csak mozgalmi eseményekről, szervezeti kérdésekről, pártügyekről tudósító, száraz, közlőny jellegű kiadvány modern, színvonalas, a politika és a hétköznapi élet szinte minden területét felölelő témakörökkel foglalkozó, politizáló, esetenként vitafórummá váló hírlappá alakult át. (Lásd például a párt szervezeti szabályzatáról folyó eszmecsere 1905-ben vagy az Ady–Csizmadia irodalmi vita 1909-ben.) Noha időnként előfordultak színvonalbeli visszaesések, felmerült az elszürkülés, érdektelenné válás veszélye, a pártlap–hírlap dilemma feloldására az MSZDP különböző fórumain többször tettek kísérletet.

A *Népszava* s általában a sajtó kérdése mindenkor központi helyet foglalt el a párt gyakorlati politikájában. A vezetőség egyes tagjai – személy szerint Weltner és Garami – sokat tettek azért, hogy a *Népszava* a szervezett munkásság mindennapi tartalmas olvasmánya legyen. A szervezeti szabályzat a sajtónak mindenkor külön teret szentelt, a kongresszusok többségén pedig önálló napirendi pontként szerepelt. A sajtóügyek tárgyalásakor nemegyszer viharos összecsapások, éles támadások, jogos bírálatok és alaptalan vádaskodások közepette kellett a szerkesztőnek megvédenie maga, munkatársai és a lap presztízsét. Így járt el Garami az 1909-es országos pártértekezleten az Ady–Csizmadia-vita kapcsán kibontakozó polémiában, vagy Weltner az 1930-as évek elején a színvonalasabb, érdekesebb lap megteremtése körül folyó kongresszusi csatározások alkalmával. Az egyszerű párttagok többsége is szívügyeként kezelte, s szinte sajátjának tekintette a lapot, amelyért komoly áldozatokra is hajlandó volt (pl. a *Népszava*-előfizetéseket toborzó kampányok során), s ez tükröződött a különböző fórumokon elhangzott jobbító szándékú kritikai észrevételekben, javaslatokban, a szerkesztőséghez eljuttatott olvasói levelek elismerő vagy éppen bíráló soraiban is.

A szerkesztőség Garami Ernővel az élen 1905-től 1918-ig a lap tartalmi gazdagságát, változatosságát egyrészt a különböző fontos, aktuális témákkal foglalkozó rovatok létesítésével, másrészt sokoldalú, tehetséges újságírógárdával, s hazai és külföldi tudósítók foglalkoztatásával tudta biztosítani. A lap legnagyobb terjedelmét a politikai rovatok foglalták el. A nagypolitikával kapcsolatos hivatalos pártálláspontok, értékelések a vezércikkekben jutottak kifejezésre. Egyes belpolitikai eseményekről, időszaki problémákról szóló írások, helyzetelemző és értékelő sorozatok (pl. 1907-ben az *Érdekközösségeink* című vitasorozat), a *Politikai helyzet*, a *Szemle* s az időszakonként megjelenő *Országgyűlés* című rovatokban kaptak helyet.

A hazai és a nemzetközi munkásmozgalom kérdéseivel foglalkozó tudósítások, a párt belső életét, a szakszervezetek tevékenységét, a politikai és gazdasági küz-

delmek eredményeit, olykor kudarcait ismertető cikkek a *Pártügyek*, *Gyűlési tudósítások*, *Tőke és munka*, később a *Közgazdaság* című rovatokban jelentek meg. A munkások élet- és munkakörülményeit, lakásviszonyait, a hazai szociálpolitika állapotát, az MSZDP-nek a szociális kérdésekkel kapcsolatos állásfoglalását, programszerű nyilatkozatait és az e téren végzett gyakorlati munkáját részben a *Szociális szemle*, részben pedig a *Fővárosunk* című rovatból ismerhette meg az olvasó. Ez utóbbi rovat fő profilja a községpolitika volt. Itt jelentek meg a modern várospolitikai kérdésekkel foglalkozó írások, de itt formálódott színvonalassá a szociáldemokrata községpolitikai program is.

A lap elsősorban politikai közleményeivel hatott a tömegekre, a munkások tudatformálására, eszmei fejlődésére, ugyanakkor hatékony segítséget nyújtott a szervezkedés, a politikai és gazdasági küzdelem érdekében folytatandó agitációs és propagandamunkához is. A *Népszava* fontos kultúrmissziót is teljesített, ugyanis feladatának tekintette, hogy olvasóit megismertesse a klasszikus és modern irodalom, valamint a képzőművészetek legjelesebb képviselőivel és alkotásaikkal, a természet- és a társadalomtudományok újabb eredményeivel. Ezzel elősegítette az általános műveltség terjesztését a művészetek, a tudományok és a politika, valamint az ideológia terén. Az e tárgykörökben megjelent változatos tartalmú és műfajú írások (versek, novellák, folytatásos regények, tárcák, karcolatok, fordítások, könyvismertetések, műelemzések, irodalmi és színházi kritikák, szociológiai elemzések, tudományos felfedezésektől szóló tudósítások stb.) a *Színház*, *művészet*, a *Tudomány*, *irodalom*, s a *Tudomány műhelyéből* című rovatokban és az 1907–1908 között megjelenő *Olvasótárban* kaptak helyet. Itt találkozott a *Népszava-olvasó* először Ady költeményeivel, novelláival, innen szerzett információt Kodály és Bartók zenei munkásságáról, a Nyolcak művészcsoport festészetéről stb. A lap kulturális missziójának, elsősorban irodalompolitikájának alakításában kiemelkedő szerepe volt Bresztovszky Ernőnek és Révész Bélának. Az ő nevükhöz fűződik a lap sikeres vasárnapi irodalmi mellékletének, a *Népszava Olvasótár*nak megindítása 1907. szeptember 15-én. A 39 héten át kétoldalmi terjedelemben megjelenő melléklet egy kisebbfajta irodalmi folyóirat szerepét töltötte be. A sokoldalúságra törekvő szerkesztő szigorúan ragaszkodott az eleve meghatározott terjedelmi korlátokhoz. Ebből adódóan némelyik szám túlszúfoltra sikerült. Révész Béla a sokszínűség elvét a szerzői gárda kiválasztásánál is érvényesítette. Megkülönböztetett helyen szerepeltette a korabeli népszerű szocialista író- és költőnemzedék – Csizmadia Sándor, Farkas Antal, Gyagyovszky Emil, Gárdos Mária, Révész Mihály, Várnai Dániel, Ormos Ede – munkáit. De megnyerte az *Olvasótár* számára Kosztolányi Dezsőt, Gellért Oszkárt, Kaffka Margitot, Csáth Gézá, Bíró Lajost és költő barátját, Ady Endrét, valamint a többnyire polgári lapokban publikáló Nagy Lajost és Gergely Győzöt is. A *Népszava* a külföldi szerzők népszerűsítése terén a korabeli polgári lapokkal is versenyezhetett: Gorkij, Ibsen, Zola, Csehov,

Rimbaud, Anatole France, Flaubert stb. egyes írásainak közlésével. Az irodalmi alkotások mellett számos ismeretterjesztő cikkel, hasznos tanáccsal (*Hasznos tanácsok* volt a rovat címe is) járult hozzá az olvasók látókörének bővítéséhez és mindennapi problémáinak megoldásához.

A témaágazdagságot jelzi a Bíró Dezső által vezetett *Testedzés*, majd a hozzá kapcsolódó *Sakkrovat*, valamint a törvényszéki tudósításoknak, rendőrségi híreknek fenntartott rovatok, továbbá az 1910-től rendszeresen közölt fotók és helyszíni riportok (pl. Gyagyovszki Emil riportja a budafoki barlanglakásokról, Bresztovszky Ernő írása a felvidéki éhínségről 1911 márciusában). Ugyanakkor a *Népszava*, bármennyire színes volt is, soha nem vált ún. bulvárlappá. De hogy széles körben népszerű és kedvelt olvasmány volt, azt állandóan növekvő példányszáma és terjedelme is bizonyítja. Míg pl. 1907-ben 25 000, öt évvel később már 35 000 példányban jelent meg naponta, 12–16 oldal terjedelemben. Az egyes ünnepi számok (húsvéti, karácsonyi számok) a 100 oldal terjedelmet is elérték.

A napilappá válást követően (1905. április 1-jétől) jelentősen bővült, illetve átalakult a szerkesztőség személyi állománya is. A korábban sikeresen működő, tapasztalt munkatársak (Somogyi Béla, Garami Ernő) mellé felsorakozott még néhány pártvezető (Weltner Jakab, Kunfi Zsigmond), több tehetséges fiatal publicista (Bresztovszky Ernő, Révész Mihály, Farkas Antal), s kezdőként egy-két ambíciózus munkásfiatal (Marczevicz Lajos, Schöner Rezső, Gárdos Sándor). Utóbbiak között volt Varga Jenő, aki 1907-ben kapcsolódott be a lapszerkesztőség munkájába, és később számos közgazdasági írással növelte a *Népszava* színvonalát. A lap szerkesztési elveit, eszmei-politikai irányultságát, a szerkesztőség tevékenységét 1918 őszéig voltaképpen Garami mint felelős szerkesztő szabta meg. Az újság profiljának alakításában, formálásában azonban időszakonként hivatalos helyetteseinek – Weltnernek, Kunfinak, Bresztovszky Ernőnek – is meghatározó szerep jutott, de a maga területén valamennyi rovatvezető, belső munkatárs érvényt szerezhetett a lappal kapcsolatos elképzeléseinek, hiszen bizonyos önállóságot mindegyikük élvezett.

A háború, a forradalom, a diktatúra mindmegannyi kihívás volt a *Népszavának*. A Balkán-válság s a világháborús előkészületek időszakában, sőt a szarajevói merénylettől a hadüzenetig eltelt egy hónap alatt (1914. június 28. – július 28.) is rendre-sorra jelentek meg benne antimilitarista jellegű és tartalmú írások. A háború tényre válása azonban a *Népszava* hangvételében is változást hozott, és átmenetileg a kormány háborús politikáját helyeslő, illetve támogató cikkek jelentek meg a lap hasábjain. A háború éveiben számos új szempontra kellett tekintettel lennie: a kivételes hatalommal érvénybe lépő cenzúrára, az MSZDP-nek a háború és a béke kérdésében elfoglalt hivatalos álláspontjára, a tömegeknek a sajtóval kapcsolatos új elvárásaira. Az utóbbi körülmény inspirálta a szerkesztőséget, hogy ingyen *Népszavát* küldjön a frontra, és este is kiadja a legfrissebb harctéri hírekkel a lapot

(1914. november 23.–1915. március 14.) A Révész Mihály szerkesztésében megjelenő kis formátumú esti bulvárlapot azonban érdektelenség miatt néhány hónap múltán beszüntették.

1918 őszén a forradalmi változások Weltnert emelték a lap élére, aki megkísérelte megőrizni annak korábbi színvonalát és presztízsét úgy, hogy közben a változó világ eseményeihez, a különböző politikai hatalmi viszonyokhoz is igazodott. Tette ezt a diktatúra idején is mint a reggeli hivatalos orgánus felelős szerkesztője. A fehérterror idején a szociáldemokrata sajtó, így a *Népszava* is rendkívül nehéz helyzetbe került, hiszen 1919 szeptemberétől ismét mint a párt központi közlönye jelent meg. Ennek megfelelően a Somogyi Béla szerkesztette *Népszava* élesen elhatárolta magát a bolsevizmustól, a Tanácsköztársaságtól, s ugyanakkor megdöbbenő leleplezéseket közölt Horthy „nemzeti hadseregének” dunántúli rémtetteiről. Somogyi az újság radikális hangvételének fenntartására törekedett, tág teret adott a terrorcselekmények, atrocitások leleplezésére. A kritikus, bátor hangú írások a hatóságok céltáblái lettek. A *Népszava* megrendszabályozása érdekében még a harcos szerkesztő félreállításától, meggyilkolásától sem riadtak vissza. A fővárosba bevonuló tisztí különítményesek feldúlták a *Népszava* szerkesztőségét, összetörték a nyomdagépeket. 1920 februárjában pedig az Ostenburg-különítmény tagjai brutálisan meggyilkolták Somogyi Béla szerkesztőt és Bacsó Bélát, a lap fiatal munkatársát. A baloldali sajtótermékek megjelenését és terjesztését megnehezítő hatósági zaklatások, sajtóperek, a kolportázs jog megvonása, különféle büntetőszankciók a hivatalos sajtópolitika szerves részét alkották.

A bethleni konszolidáció sikerei, a rendszer stabilizálódása 1924 második felétől a szociáldemokrata sajtó számára átmenetileg kedvezőbb helyzetet teremtettek. E körülmény felismerése és kihasználása a *Népszava* történetében is pozitív fordulatot eredményezett. Ekkor ugyanis fontos tartalmi és formai változtatásokra került sor. A lap hétköznap 10 helyett 12, majd 14 oldalon, vasárnap 16 helyett 20, majd 24 oldalon jelent meg. Tartalma, ha lehet, még színesebb, változatosabb lett. 1926 augusztusától két új melléklettel gazdagodott. A vasárnaponként megjelenő *Községpolitikai szemle* a főváros törvényhatósági munkájában részt vevő szociáldemokraták tevékenységéről tájékoztatót. Péntekenként a *Föld népe* a mezőgazdasági munkásságot érintő és érdeklő gazdasági, szociális és kulturális kérdésekkel foglalkozott. Az irodalmi és kulturális témák is nagyobb publicitást kaptak, a politikai jellegű cikkek hangvétele pedig radikálisabbá, harcosabbá vált. Ez utóbbival magyarázható a lap elleni támadások ismételt felerősödése, melynek nagyon drasztikus következménye a kolportázs jog felfüggesztése lett (1924. november 29-től 1928. február 26-ig). Megszaporodtak a sajtóperek is, amelyekről a pártkongresszusi jegyzőkönyvek rendszeresen beszámoltak. Megjegyzendő, hogy a különböző statisztikai kimutatások minden esetben az elsőfokú bírói ítéletet vették alapul, s ennyiben az adatok nem reálisak, mert a végeredmény általában enyhébb

büntetési tételeket mutatott. Még így is riasztóak azok a számok, amelyek a lap bűnlajstromáról tudósítanak. 1927-ben pl. több mint 320 sajtóper volt folyamatban – csak a *Népszava* ellen! Valószínűleg nem nagy túlzás Révész Mihály akkori megállapítása, amely szerint a központi sajtóorgánumnak „több üldözésben volt része...”, mint az eddig megjelent újságok valamennyiének együtt”. Érthető, hogy az MSZDP és a lap mindenkor készítői minden tőlük telhetőt megtettek annak érdekében, hogy a sajtótörvény adta korlátozott lehetőségekkel élve, kijátsszák annak egyes paragrafusait. Erre gyakorta volt példa a bűnvádi eljárások során. Ezt szolgálta az időhúzó taktikázás – mivel az eljárási folyamat alatt sem a lap, sem a cikk szerzője ellen nem lehetett büntető szankciót foganatosítani –, a strómanok alkalmazása, akik esetenként fontos szociáldemokrata személyiségek helyett vállalták a sajtójogi felelősséget. Egy-egy ügy igen hosszan elhúzódott, a szerkesztőségben folytatott nyomozástól a kúriai ítélet kihirdetéséig (ha eljutott odáig), és sokszor évekbe telt, mire a per lezárult.

A hatósági üldözésekre, a sajtó elleni támadásokra az MSZDP vezetősége többféle módon reagált: parlamenti interpellációkkal, a *Népszava* érdekében indított sajtókampányokkal, előfizető-toborzó agitációk szervezésével. A lapbetiltásokra, lapengedély-visszatartásokra sajátos reagálási forma alakult ki a szociáldemokrata sajtó világában: az ún. lappótló, laphelyettesítő kiadványok indítására. Ilyen-nel először, mint láttuk, a múlt század végén, 1896-ban próbálkoztak. Ezt a régi módszert ismét alkalmazták a Tanácsköztársaság bukását követő egy hónapos, *Népszava* nélküli időszak áthidalására. Ekkor Somogyi Béla szerkesztésében kiadták a *Szociáldemokrata Röpiratokat* és a *Szociáldemokrata* című időszak kiadványt (1919. szeptember 1. – szeptember 29.), majd 1932 áprilisában, a *Népszava* betiltásakor pótlap gyanánt a *Mi történt?*, a *Névtelen Újság* és a *Szociáldemokrata Röpirat* jelent meg. 1938 elején az egy hónapra elnémított újság helyett a *Szociáldemokrata Füzetek*, az *Értesítő*, a *Föld és Szabadság*, a *Pártszervezet*, a *Barátság*, az *Itt vagyunk* című periodikák láttak napvilágot.

Az 1929–1933-as gazdasági világválság következtében, a fokozódó anyagi nehézségek miatt erősen megcsappant az előfizetők száma; mindössze 8000 rendszeres megrendelője maradt a lapnak. A *Népszava* ügye az 1930-as évek elején a szociáldemokrata mozgalom egészét foglalkoztató központi kérdéssé vált, s napirendre került a színvonal-, profil- és jellegbeli módosítás szükségessége. 1933-ban lehetőséget találtak az évek óta húzódó pártlap–hírlap dilemma kompromisszumos megoldására is. Mónus Illésnek, a párt akkori főtitkárának javaslatára, a fasiszmus elleni szellemi harc eredményessége érdekében döntöttek úgy, hogy a hírlapi szempontokat figyelembe vevő pártlap megteremtésére kell törekedni. Farkas István szerkesztése idején (1928–1931) egyre inkább egyhangú pártközlönné váló lap az 1930-as évek közepére ismét színvonalas hírlap lett. Tartalma, stílusa érdekesebbé, olvasmányosabbá, szerkezete áttekinthetőbbé vált. Számos új, aktuális

témakör – a fasizmus elleni szellemi offenzíva, az egységfront gondolata – került előtérbe, s több, gazdagabb információ látott napvilágot a munkásságot közvetlenül foglalkoztató problémákról is. A kifejezetten politikai tartalmú közlemények mellett irodalmi, képzőművészeti, tudományos, továbbá ismeretterjesztő, szórakoztató cikkek és sporttudósítások is szép számmal szerepeltek a lap hasábjain.

A színvonalat emelte az is, hogy a munkatársak körét kiterjesztették a progresszív különböző irányzatainak képviselőire is. Helyet kapott a lapban a polgári radikális Vámbéry Rusztem és Supka Géza, a népi írók közül nagyobb publicitáshoz jutott Veres Péter, Darvas József, Illyés Gyula. Majd Szakasits főszerkesztősége idején, az 1930-as évek végén, több baloldali újságíró is került a laphoz; így Kállai Gyula, Losonczy Géza és Földes Mihály. Mindezen racionális változtatások eredményeképpen a lap visszahódította korábbi olvasóit. Egykorú rendőrségi adatok szerint 1934-ben 17 000, 1936-ban 20 000 előfizetője volt, a kinyomtatott példányszám pedig megközelítette a 30 000-et.

Ebben a sikerben nagy része volt annak a körülménynek, hogy a lapmódosító program meghirdetése – 1933 – után olyan nagy tekintélyű, széles látókörű vezető személyiségek álltak a lap élén, mint Weltner Jakab, később Mónus Illés, Esztergályos János, Szakasits Árpád. Szakasits főszerkesztői tevékenysége a kritikus háborús időszakra esett. Az ő irányításával a lap egyre inkább a fasizmus elleni küzdelem, a nemzeti összefogás szolgálatába állt, nyitottabbá vált a baloldali politikai erők, haladó szellemű polgári értelmiségiek irányába is. Többek között ezek a körülmények tették lehetővé, hogy 1941-ben, háborús időkben megjelentessék a háborúellenessége miatt történelmi jelentőségűvé vált, híres karácsonyi számot. A nemzeti összefogást reprezentáló ünnepi szám szerzői között találhatók: a szociáldemokrata Révész Mihály, Millok Sándor, Várnai Dániel stb., a kommunista Markos György, a pap-költő Horváth Béla, továbbá Benedek Marcell és Móricz Zsigmond írók, a szellemtörténész Szekfű Gyula akadémikus, a kisgazdapárti politikus Bajcsy-Zsilinszky Endre stb. Hasonló szellemiséggel és célkitűzéssel készült el a következő évi karácsonyi szám is.

A német megszállás kezdetén, 1944 márciusában, a lapot betiltották. 1945. február 18-án Száva István szerkesztésében indult újra. A korábbiakhoz képest egészen más politikai szituációban kellett a lap megszervezéséről gondoskodni. A háború alatt megcsappant, 6-7 fős szerkesztőgárdát kellett úgy kibővíteni, hogy meg tudjon felelni a *Népszavával* szemben támasztott új követelményeknek. A meglehetősen magas (1945 februárjában több mint 70 000-es) példányszámban, de kis terjedelemben (4 oldal, 1946 szeptemberétől 6 oldal) kiadott újság mellett életre hívták új testvérlapját, a *Világosságot*. Az MSZDP-nek ez a délutáni lapja Révész Mihály szerkesztésében 1945. július 3-án jelent meg először. Miután Révészt a Magyar Távirati Iroda szerkesztőségének élére állították, utóda Kéthly Anna lett, 1947-ben pedig Horváth Zoltán szerkesztette. A lapot felelős szerkesztőként Ger-

gely István jegyezte még azután is, hogy 1948. július 15-én az egyesült párt tulajdonába került. Az újság szerkesztésébe esetenként besegített – Kéthly távollétében – a számtalan vezércikket író Erdődy János, aki egyébként a *Népszava* fellelős szerkesztői teendőit is gyakran ellátta Száva István helyett.

Mind a két újság komoly terjesztési gondokkal küzdött, eleinte elsősorban közlekedési nehézségek miatt nem juthatott el sokszor még a nagyobb vidéki városokba sem. Később az erősödő kommunista nyomás miatt kerültek hátrányos helyzetbe. Megpecsételte a *Népszava* sorsát a két munkáspárt közötti rivalizálás, tagtoborzás, majd pedig az egyesítés előestéjén az, hogy a tömeges átlépéskor megkövetelték az előfizetést a kommunista szellemiségű *Szabad Népre*. Ez már a szociáldemokrata újságok előfizetésének megszűnését eredményezte. E körülmények is közrejátszottak abban, hogy az időről időre megszervezett nagy előfizető-toborzó kampányok (1945 nyarán, 1946 őszén) kudarccal végződtek. Persze szerepe volt ebben egyfajta szervezetlenségnek, előkészítetlenségnek, de hozzájárulhatott a *Népszava*-szerkesztőség munkarendje (nappali) is, ami nem tette lehetővé a friss, aktuális hírek időbeni megjelentetését. Ezért a lap példányszáma jelentősen csökkent. Egy 1947-es kimutatás szerint a *Népszava* csak 34 000, a *Világosság* viszont közel 70 000 példányban kelt el. (A munkarend megváltoztatására 1946 őszén kapott engedélyt a szerkesztőség.) Nem könnyítette a lap helyzetét a pártvezetőség részéről megnyilvánuló bizalmatlanság sem. 1947 nyaratól ugyanis az egyes közlemények csak Marosán György vagy Szélig Imre láttatásával jelenhettek meg. A lap visszafogta a vitákat.

A *Népszava* több évtizedes történetének záróakkordja az a döntés volt, amelynek következtében átkerült a Szaktanács tulajdonába, s ezzel mint szociáldemokrata sajtóorgánium meg is szűnt (1948. június 13.). A lap – ahogyan ezt Révész Mihály egyik munkájában írta – „a pincéből, a mosókonyhából indult el, kauciótlanul, krónikás lapként, a politizálás lehetősége nélkül”, s lett az egyetlen, szinte folyamatosan megjelenő olyan sajtótermék, amelyben a munkásság érdekei évtizedeken át kifejezésre juthattak. Jelentős érdemeket szerzett a szocialista eszmék magyarországi elterjesztésében, a munkások szellemi, politikai és általános műveltségének emelése, fejlesztése terén, és szervezője, irányítója, segítője volt küzdelmeinek.

A Szocializmus

A századelő szociáldemokrata mozgalmanak fejlődése érezhetően igényelte a művelt, tudományos felkészültségű, képzett és tájékozott vezetők munkáját. Elméleti ismereteik gyarapítása, tudásuk elmélyítése érdekében az MSZDP-nek gondoskodnia kellett a megfelelő magas színvonalú szakirodalomról. Jelentős anyagi, er-

kölcsi áldozatvállalással 1906 októberében életre hívta azt a tudományos folyóiratot, amely közel fél évszázadig egyedüli elméleti lapja volt a szociáldemokrata mozgalomnak. Folyamatos megjelenését kétszer hosszabb ideig tartó kényszer-szünet – 1919. január–1921. december, 1939. január–1945. július – szakította meg. E szünetek, amelyek fontos történelmi eseményekkel, változásokkal kapcsolatosak, mintegy korszakhatárt is jelentenek a folyóirat történetében. Ezért célszerű, de egyben indokolt is – a politikai helyzetben bekövetkezett lényeges átalakulások miatt, amelyek a lap jellegében is jelentős eltéréseket eredményeztek – a *Szocializmus* periódusait ezek alapján megadni:

1. Az 1906. októberi megindulástól az 1918. decemberi megszűnésig, amelyet a világháború befejezése, valamint a polgári demokratikus forradalom nyomán kialakult belpolitikai helyzet idézett elő.

2. Az 1922-es újraindulástól 1938 decemberéig – az 1938. évi XVIII. tc. alapján kiadott miniszteri rendeletek következtében –, a lap betiltásáig.

3. A folyóirat második világháború utáni időszaka (1945. augusztus – 1948. március).

Az első korszak programadó cikke a nyitószámban a lap célját és feladatát a következőkben határozta meg: „A szociáldemokrata elméletet és gyakorlatot akarjuk szolgálni, tudományos és pártlap akarunk lenni. A tudományos igazságot fogjuk keresni mindenben, de nemcsak magáért az elvont igazság kedvéért, hanem hogy alkalmazzuk és fegyverré kovácsoljuk a szociáldemokrácia harcában.” A folyóirat megindulása azonban nemcsak a hazai mozgalom szempontjából volt jelentős esemény, hanem a nemzetközi szociáldemokrácia is gazdagabb lett vele, miként azt Kautsky is hangsúlyozta megjelenése alkalmából a szerkesztőknek – Garami Ernőnek és Kunfi Zsigmondnak – írt üdvözlő soraiban. A *Szocializmus* mint elméleti, politikai, közgazdasági és társadalomtudományi folyóirat megindítása éppoly bátor, vakmerő vállalkozás volt, mint egy évvel korábban a *Népszava* napilappá tétele. E téren kevés volt az európai tapasztalat, a magyarországi munkásmozgalomra leginkább ható német és osztrák szociáldemokraták közül is csak az előbbi rendelkezett hasonló igényű tudományos orgánussal. Nem véletlen tehát, hogy a minta a német *Die Neue Zeit* lett. Ahhoz próbáltak hasonulni mind formailag – formátum, szerkezet, periodicitás: havonta kétszeri megjelenés –, mind pedig tartalmi gazdagságban és elméletileg. Mindezek megvalósítására az első szerkesztők személye önmagában is adott egyfajta garanciát. Az MSZDP vezetősége e feladatokra két, széles látókörű, jelentős újságírói gyakorlattal rendelkező vezető egyéniséget jelölt. Az első évfolyamot a lap ötletét adó Garami Kunfival közösen készítette. 1907-től viszont Kunfi maga szerkesztette, egészen 1918 őszéig, a polgári demokratikus forradalom győzelméig, amikor is miniszteri kinevezése miatt a laptól meg kellett válnia. Így az utolsó két szám Varga Jenő és Rónai Zoltán szerkesztésében látott napvilágot.

Az első két esztendőben még havonta két alkalommal, 1909 novemberétől azonban csak minden hónapban egyszer jelent meg, egészen az első világháború kitöréséig. Azt követően 1916 májusáig *Háború és Szocializmus* címmel összevont számokkal jelentkezett. Majd az elhúzódó hadviselés miatti gazdasági nehézségek, papírhány stb. következtében a folyóirat kiadása rendszertelenné vált. 1918 januárjától tért vissza a havonként egyszeri megjelenéshez. Terjedelme a kiadás gyakoriságának függvényében 2 és 4 ív között váltakozott. Példányszáma e periódusban fokozatosan emelkedett. Annak ellenére, hogy tulajdonképpen a mozgalom egy szűkebb rétege, a vezető káderek, funkcionáriusok részére készült, olvasottsága ennél szélesebb körű volt. Induláskor a lap 500, egy-két éven belül már több mint 2000 előfizetőt és ennél lényegesen több olvasót, illetve vásárlót tudott megnyerni magának. Az előfizetők száma a háború utolsó éveiben tovább növekedett, 1918-ban a megrendelések elérték a négyezret.

Mindezekben nem kis szerepe volt Kunfi Zsigmondnak, aki szerkesztőként mindvégig igyekezett tartani magát az induláskor Garamival közösen kialakított koncepcióhoz, szerkesztési elvekhez, miközben saját ötleteivel, intézkedéseivel nagymértékben elősegítette a lap színvonalának emelését, témagazdagságát, nyitottságát. Igaz, ez utóbbinak csak nagy nehézségek árán tudott érvényt szerezni. Ennek oka a század elejei magyar progresszió különböző áramlatai közötti felemás viszonyban, az MSZDP-n belüli értelmiségellenes felhangokban, az intelligenciának a szocializmus eszméivel és hirdetőivel kapcsolatos bizonyos fokú fenntartásaiban, bizalmatlanságában keresendők.

Kezdetben rendkívül szűk körből, szinte kizárólag a legkvalifikáltabb vezetők közül került ki a majdnem „mindenesként” foglalkoztatott szerzői gárda. Tagjai közül kiemelkedő teljesítményt nyújtott az egykori szerkesztőtárs, Garami Ernő, valamint Weltner Jakab, az MSZDP volt országos titkára, Jászai Samu, a szakszervezeti mozgalom egyik vezéregyénisége, továbbá Buchinger Manó és Böhm Vilmos. Idővel a sokat publikáló, állandó munkatársak száma több szociáldemokrata diplomással, értelmiséggel szaporodott. Így a lap arculatának formálódásában fontos szerep jutott Ágoston Péternek, a jogtudós egyetemi tanárnak, Bresztovszky Ernő írónak, a polihisztor Diner Dénes Józsefnek, a sokoldalú újságíró, jogász és történész Révész Mihálynak, az ügyvéd Rónai Zoltánnak, a tanító Somogyi Bélának, a közgazdász Varga Jenőnek, a jogász, munkásbiztosító szakértő Vincze Sándornak, a törvényi, politikai, elméleti kérdésekről megszólaló Pogány Józsefnek és másoknak.

Ugyanakkor színesebbé, változatosabbá vált a lap tartalma azáltal is, hogy Kunfinak sikerült megnyernie a szerzők közé a polgári radikalizmus ismert képviselői közül Jászi Oszkárt, Szende Pált, Polányi Károlyt stb., valamint a polgári jogbölcselet hazai reprezentánsát, Somló Bódogot, a közgazdasági agrárszakértő Rácz Gyulát, továbbá a kor nagy költőjét, Ady Endrét, s rajtuk kívül még számos haladó szellemű publicistát.

A munkatársak számának növekedésével s az összetételében bekövetkezett változásokkal párhuzamosan szélesedett a folyóirat profilja is. Ezt tükrözik az egyre szaporodó rovatok. Természetesen nem arról volt szó, hogy a *Szocializmus* eredeti profilja ezáltal csorbát szenvedett volna. Továbbra is központi helyre kerültek a szocialista eszméiséggel, a nemzetközi és hazai munkásmozgalom kérdéseivel, kül- és belpolitikai kérdésekkel, szociálpolitikai problémákkal foglalkozó írások. Ezek a közlemények a lap terjedelmének 50-70%-át kitevő *Önálló cikkek és tanulmányok* című rovatban kaptak helyet. Itt elsősorban a párt nagyformátumú politikusainak eszmefuttatásai, egy-egy témakör ismert hazai, esetleg külföldi specialistáinak munkái láttak napvilágot (Ágoston Péter, Bokányi Dezső, Böhm Vilmos, Buchinger Manó, Kunfi Zsigmond, Rónai Zoltán, Weltner Jakab stb., továbbá Karl Kautsky, Otto Bauer, Emile Vandervelde stb.). A különböző politikai és munkásmozgalmi részkérdésekkel, közgazdasággal, agrárkérdéssel, tudományos és művészeti problémákkal az e célra rendszeresített rovatokban találkozunk. Ezek közül a fontosabbak a következők voltak: *Elméleti szocializmus, Nemzetközi munkásmozgalom, Szakszervezeti mozgalom, Szövetkezeti mozgalom, Nőmozgalom, Szociálpolitika, Közgazdaság, Községi ügyek, Természettudomány, Antialkoholizmus, Kultúra és álkultúra* stb. Mindegyik témának megvolt a maga cikkírója, illetve „gazdája”. Pl. Varga Jenő az *Elméleti szocializmus* rovatot, Weltner és Böhm a *Szakszervezeti mozgalom* rovatot írta és irányította. Buchinger főként a nemzetközi munkásmozgalom és a külpolitika témakörében publikált. Időnként Szabó Ervin is megjelentette elméleti vitacikkeit. A művészeti és irodalmi közlemények, tanulmányok stb. többnyire Pogány József, Révész Béla, Bresztovszky Ernő tollából kerültek ki. A történeti, munkásmozgalom-történeti tanulmányok többségét Révész Mihály írta. A természettudomány eredményeiről szóló beszámolóknak is külön helyet biztosítottak a folyóiratban.

Az első világháború idején természetesen túlsúlyba kerültek a lapban azok a cikkek, amelyek a háború és béke kérdéseivel foglalkoztak. Ennek következtében csökkent ugyan a korábbi témagazdagság, de nyitottságát, műfaji változatosságát, színvonalát a lap a mélyülő politikai és gazdaság válság, a szigorított sajtóviszonyok ellenére is meg tudta őrizni. Mindezekkel együtt a *Szocializmus* a magyarországi szocialista sajtó legnívósabb kiadványaként zárta történetének első korszakát 1918 decemberében.

1922. január végén kerülhetett napvilágra Várnai Dániel és Vanczák János szerkesztésében az újrainduló folyóirat első száma. A beköszöntő cikk megfogalmazta azokat a feladatokat, amelyek a megváltozott politikai viszonyok közepette hárultak a *Szocializmusra*.

Az első világháború utáni időszakban a folyóirat gazdag, sokrétű anyag bemutatására vállalkozott. Ugyanakkor számos objektív és szubjektív tényező játszott közre ekkori profiljának és jellegének kialakulásában. Például meg kellett maradni

azok között a szűk keretek között, amelyeket az uralkodó rendszer megszabott, hogy az MSZDP megőrizhesse legalitását és megjelentethesse folyóiratát. Meghatározták a cikkek tartalmát, hangvételét a párt politikájában jelentkező irányváltások is. Így a hivatalos kormánypolitikával megegyező szovjet- és kommunistaellenes hangvételű írások mellett a szovjet rendszerről s egyes kulturális, szociális és gazdasági intézkedéseiről tárgyilagos, elismerő sorok is helyet kaptak a lapban. Nem volt közömbös a folyóirat szempontjából az sem, hogyan alakult az adott kormány és a szociáldemokrácia viszonya. A program megvalósulása függött továbbá a szerkesztők és a munkatársak felkészültségétől, rátermettségétől és politikai szemléletétől.

A *Szocializmus* újraindulásakor a Népszava Kiadóhivatala révén az MSZDP kérelmet nyújtott be a belügyminiszterhez a lap utcai árusításának engedélyezése érdekében. A miniszter azonban megtagadta a kérés teljesítését. Az egyes folyóirat-számokat továbbra is csupán a Népszava Kiadóhivatalában és Könyvkereskedésében lehetett beszerezni. A *Szocializmus* tehát a napilapnál lényegesen hátrányosabb helyzetből indult. Az előfizetési díj állandó, szükségszerű emelése nemegyszer az olvasók számának csökkenéséhez vezetett. (Az 1922-es induláskor 2700 példányban jelent meg, majd ez a szám folyamatosan csökkent, néhány év múltán 1800-ra, utóbb 1500-ra s 1932-ben már 800-ra esett vissza.) A lap nem mindig jutott el a párt vezetőihez, funkcionáriusaihoz sem, holott eredetileg elméleti és tudományos ismereteik gyarapítása volt a feladata. Propagálására a *Népszava* is gyakran intézett felhívást olvasóihoz. Egyébként mind a *Szocializmus*ban, mind az egyes pártkongresszusokon vissza-visszatérő téma a sajtó ügye, de érdeemben csak a *Népszavával* mint tömeglappal foglalkoztak, a folyóirattal kapcsolatban megmaradtak jelentőségének és fontosságának pusztá deklarációja mellett.

A *Szocializmus* szerkesztői és munkatársi gárdája gyakran változott. Várnai Dániel csupán két évig látta el Vanczákkal együtt a szerkesztési feladatokat. Az ő leköszönése után Vanczákra hárult a szerkesztőség munkájának irányítása 1925-ig. Akkor Révész Mihály is bekapcsolódott a lap készítésébe, és 1927–1933 között már egyedül ő végezte a szerkesztést. Erre az időre esett a lap válsága, de ekkor kezdődött el a tartalmi és formai megújulás folyamata is, ami további lendületet kapott Mónus Illés szerkesztősége alatt. Mivel a régi munkatársak közül sokan emigrációba, mások börtönbe kerültek, az új garnitúra összetétele mind a politikai irányvonal, mind a műveltségi színvonal tekintetében igen heterogén volt. Megtalálhatók közöttük az MSZDP valamennyi irányzatának képviselői, továbbá költők, újságírók, közgazdászok, tisztviselők, nyomdászok, földmunkások stb.

A viszonylag állandó szerzők mellett sok az alkalmi cikkíró, akik bizonyos vitákhoz, programtervezetekhez szóltak hozzá. Ezért gyakori eset volt, hogy az egyes írások nem ütötték meg azt a színvonalat sem, amelyet a folyóirat általánosságban tartani szokott. Az 1920-as években az állandó munkatársak száma hozzávetőleg

20-25 fő volt. Egyes szerzők a lap profiljába tartozó valamennyi témakörben jelentettek meg írásokat. [Pl.: Kertész Miklós, Mónus Illés, Faragó László (Szekszárdi álnéven), Proper Sándor, Révész Mihály, Szakasits Árpád, Vanczák János stb.] Mások egy-egy meghatározott téma speciális ismerőiként, szakértőiként szerepeltek cikkeikkel, amelyek tartalmát és színvonalát írójuk képzettsége és érdeklődési köre határozta meg.

Közgazdasági elméleti és gyakorlati kérdések – különös tekintettel az árak és bérek alakulására – Balassa Ottó, Faragó László, Gál Benő, Horovitz Jenő, Kálmán Miksa, Kruppa Rezső közleményeiben fordultak elő. Elméleti és társadalmi problémákkal főként Buchinger Manó, Bárd Imre, Kiss Jenő, Mónus Illés, Vámbéry Rusztem tanulmányai foglalkoztak. A szociálpolitika témakörében szinte valamennyi állandó munkatárs megnyilatkozott. Párt- és szakszervezeti ügyekről legtöbbször Büchler József, Farkas István, Jászai Samu adtak tájékoztatást. A külpolitikai eseményeket, a nemzetközi munkásmozgalom helyzetét, a külföldi testvérpártok tevékenységét Ágoston Péterné, Buchinger Manó, Horovitz Jenő stb. cikkei tárgyalták. A harmincas években az emigrációból gyakran jelentkezett magvas tartalmú írásával Böhm Vilmos, Rónai Zoltán.

A *Szocializmus* szerkezete, rovatai gyakran változtak. Az 1920-as években többé-kevésbé rendszeresen a következő rovatok jelentek meg: *Könyvek, írók, írássok*; majd 1924 októberétől a *Tudomány, irodalom, művészet; Cikk, tanulmányok; Följegyzések; Tények és Gondolatok*.

A folyóirat Révész Mihály szerkesztősége idején több, korszerű témával foglalkozó új rovattal gazdagodott. A *Községi politika* és a *Munkajog* 1926 januárjától, az *Agitáció* 1927 januárjától indult. Különös jelentősége és aktualitása volt a közsgépolitikai rovatnak, mivel a párt a várospolitikai, városgazdálkodási kérdésekbe is némi beleszóláshoz jutott. A témakörben a *Szocializmus* hasábjain színvonalas vita folyt már 1923–1924-ben is.

Az 1920-as évek végére csökkent a folyóirat színvonala. A fogyó olvasóközönség, a növekvő deficit arra készítette az MSZDP vezetőségét, hogy nagyobb figyelmet szenteljen a lapnak, s igyekezzék azt érdekesebbé, olvasmányosabbá tenni. A reform szükségességét Révész Mihály, az akkori szerkesztő is felismerte, és szorgalmazta a mielőbbi változtatásokat. Érvei között első helyen hivatkozott arra, hogy gomba módra szaporodnak a (szerinte) szélsőséges orgánusok – a *Századunk*, a Kassák-féle *Munka*, a kolozsvári *Másik Út*, a Madzsar szerkesztette *Társadalmi Szemle* –, amelyekkel a *Szocializmus* ilyen körülmények között nem veheti fel a versenyt. Az ő jobbító javaslatai között szerepelt a tartalmi korszerűsítés mellett a lap árának drasztikus csökkentése, 2-3 hetenkénti megjelentetése, példányszámának 10 000-12 000-re emelése. A pártlap ügyében évekig tartó huzavona a *Szocializmus* vonatkozásában 1934-ben azzal zárult, hogy a szükséges módosítások végrehajtását Mónus Illésre bízták, Révészt pedig visszahívták a folyóirat éléről.

A korszerűsítéssel összefüggő intézkedések – amelyek egyaránt érintették a folyóirat tartalmát, belső munkatársait, szerzőgárdáját, árát és példányszámát – rövid időn belül éreztették kedvező hatásukat. A legkézenfekvőbb eredmény, hogy ugrásszerűen megemelkedett az előfizetők száma. (1935-ben 4000, 1936-ban rendőrségi becslések szerint 10 000 megrendelője volt a lapnak.) A kettőről három ívre növelt terjedelem mellett az árak több mint a felére csökkentek (1,2 pengő helyett 50 fillér, éves előfizetés esetén különböző kedvezményeket lehetett igénybe venni). A tartalmi változtatásokat jobban kifejező alcím, a főmunkatársak – Braun Soma, Ries István, Szekszárdi (azaz Faragó László) – nevének feltüntetése a címlapon formai újdonságnak számított.

A *Szocializmus* tartalmában is megújult, érdekesebb lett. Az aktuálpolitika s a propaganda helyét elfoglalták a nívós elméleti fejtegetések, a társadalom égető problémáival foglalkozó elemzések. A faszizmus elleni szellemi offenzíva jegyében felértékelődtek az irodalmi, művészeti kérdésekkel foglalkozó közlemények, s újra megindult az évekig szüneteltetett *Művészet és irodalom* rovat. Számos értékes tanulmány látott napvilágot, amely a faszizmus problematikájával foglalkozott, keresve az okokat, összefüggéseket, bemutatva a különböző országokban megnyilvánuló formáit, módszereit. Ezek az írások ugyanakkor felhívták a figyelmet a faszizmus veszélyére, és leleplezték annak szörnyűségeit. A folyóirat az 1935. novemberi különszámát kizárólag ennek a témának szentelte.

A tartalmi változásokkal egyidejűleg a szerzői gárda is átrendeződött. Megszaporodott a fiatal értelmiség a lapnál. Egyre gyakrabban jelentek meg Fejtő Ferenc, Darvas József, Szalmás Piroska írásai, József Attila, Vas István, Radnóti Miklós versei. Ezt a minden vonatkozásban sikeresnek induló megújódási folyamatot megtörték az 1938. évi XVIII. tc. alapján kiadott miniszteri rendeletek, amelyek értelmében a lap 1939 januárjától már nem jelenhetett meg. A korszerűsítési törekvéseknek mintegy folytatásaként, a betiltott folyóirat ellensúlyozására az MSZDP 2000-3000 példányban színvonalas kiadványokat jelentetett meg. Ennek jegyében látott napvilágot 1940-ben a *Garami Emlékkönyv*, a *Munkáskultúra*, s 1941-ben a *Fél évszázad* című kiadvány.

A több mint hétéves kényszerszünet után 1945 augusztusában jelent meg a *Szocializmus* háború utáni első száma, noha Révész Mihály már március elején sürgette a *Szocializmus* mielőbbi megindítását. Tekintettel arra, hogy a négyoldalas *Népszava* nem tudott nagyobb horderejű kérdésekkel – földreform, üzemi bizottságok, alkotmányozás – érdemben foglalkozni, s az azokkal kapcsolatos szociáldemokrata állásfoglalásoknak megfelelő teret biztosítani. Majd néhány hónapos huzavona után, a július elején megkapott lapindítási engedély birtokában, az MSZDP egy hónapon belül újra kiadta a *Szocializmust*. A 64 oldal terjedelemben, 5000 példányszámban megjelenő folyóirat első volt a hasonló profilú periodikák sorában. Irányítására szerkesztőbizottságot jelöltek ki, élére Mónus Illésné állították.

A tényleges vezető azonban Justus Pál lett, aki a lap eszmeiségét, irányvonalát és arculatát meghatározta. A bizottság tagja volt még Faragó László, Kéthly Anna, Ries István és 1947-től Fejtő Ferenc, aki korábban (1946) a *Szocializmus* párizsi tudósítója és aktív cikkírója is volt.

A tudományos folyóirat e három évben egyre ritkábban és rendszertelenebbül jelent meg. (1945-ben három, 1946-ban hat, 1947-ben öt, 1948-ban egy száma láttott napvilágot.) Ugyanakkor a mindössze 15 szám hű tükörképe a politikai változásoknak. Jellege, tematikája teljes mértékben a nagypolitika függvénye lett. 1945 után a szocializmus elméleti, később inkább gyakorlati megvalósításának problémái kerültek a középpontba. A szerkesztőség sokkal kevesebb teret szentelt a kulturális, művészeti, irodalmi kérdéseknek. Eleinte terjedelmes tanulmányok megjelentetésén volt a fő hangsúly. Az aktuális, mindennapi politikai és egyéb ügyekkel foglalkozó rovatok meg is szűntek. A gyakorlati problémák hamarosan kiszorították az elméleti eszmefuttatásokat, miként a nyugat-európai munkásmozgalommal foglalkozó közleményeket, a Szovjetunió, illetve a kelet-európai országok társadalmi-politikai viszonyait érintő témákat is. 1947/48 fordulóján egyre tágabb teret kaptak az ideológiai egység szükségességét propagáló írások.

Noha a lap példányszáma a duplájára növekedett, színvonala, tartalmi gazdagsága azonban elmaradt a korábbiaktól. Az olvasók is egyre több kritikai észrevételt fogalmaztak meg. A havonkénti rendszeres megjelenés melletti érvek között első helyen a tisztázandó kérdések tömege szerepelt. „Bűn a *Szocializmust* legalább havonta meg nem jelentetni” – írta az egyik olvasó, s egyben felajánlotta ingyenes segédszerkesztői szolgálatait is. Ám a szerkesztőség a munkájára – átszervezésre hivatkozva – nem tartott igényt. Egyébként ennek az átszervezési folyamatnak és a két munkáspárt közötti, sajtóügyekről folytatott egyezkedő tárgyalásoknak lett áldozata a *Szocializmus*. Megjelenését ugyanis káderhiány ürügyén 1948 tavaszán beszüntették.

A folyóirat mindhárom korszakában – ha nem is egyenlő színvonalon és egyenletes intenzitással – tartotta magát az alapításakor megfogalmazott alapvető célkitűzésekhez. Kétségtelen értéke és érdeme, hogy mint egyetlen, mindvégig legálisan megjelenő, szocialista szemléletű tudományos folyóirat, mindenkor teljesítette feladatát: a szociáldemokrata vezetők elméleti felvértezését, a szélesebb munkásrétegek felvilágosítását a változó politikai, közéleti és sajtóviszonyok közepette is.

Egyéb lapok

A magyar szociáldemokráciának a *Népszava* és a *Szocializmus* mellett már a századelőn is több, különféle típusú lapja volt. Ugyanis a munkásság nemzetiségi és szociális összetételére tekintettel az egyes nagyobb létszámú rétegek számára kü-

lön is adtak ki lapokat. A központi pártorgánumok sora a *Népszava* mellék- vagy testvér lapjával, a *Volksstimme*ével folytatódik. A német ajkú munkások magas aránya szükségessé tette, hogy a szocialista sajtó első reprezentánsai is legalább két nyelven szóljanak olvasóikhoz.

Az MSZDP német nyelvű központi lapjának szerepét több mint fél évszázadon át betöltő *Volksstimme* múltja szorosan kapcsolódik a *Népszava* történetéhez, hiszen annak mellék lapja, 1898–1900 között melléklete volt. Ez utóbbi állapot megszüntetését a németországi szociáldemokraták segítették elő azzal, hogy kifizették a lap kaucióját, s így ismét önállósulhatott. Szerkesztésében olyan neves szocialisták, szociáldemokraták vettek részt, mint Frankel Leó, Ihrlinger Antal, Radó Ignác, Bokányi Dezső, Groszmann Miksa, Buchinger Manó és még sokan mások. A lapot többnyire hetente kétszer adták ki. Napilapként csak a Tanácsköztársaság idején jelent meg. Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés következtében a németlakta területek jórészt az ország határán kívülre kerültek, s így megcsappant a német anyanyelvű munkások száma. Ezért 1924-ben az MSZDP vezetősége úgy döntött, hogy a lap kiadását beszünteti.

A munkásfiatalok viszonylag nagy részaránya arra készítette a párt vezetőit, hogy időről időre megjelentessenek az ő problémáikkal foglalkozó újságot. Ilyenek voltak: *Az Ifjűmunkás*, a *Munkásifjűség*, a *Fiatalok*. A Grossz Henrik szerkesztésében, 1904-ben induló, havonta kétszer megjelenő lap, *Az Ifjűmunkás* színvonalát nívós szerkesztői és szerzői gárda – Gyagyovszky Emil, Somogyi Béla, Alpári Gyula, Révész Mihály, Szakasits Antal stb. – garantálta. Az 1920-as évek elején, amikor már 6000 előfizetője volt, különösen jelentékeny szerepet töltött be a fiatalok nevelésében, politikai érzékének fejlesztésében, általános műveltségének emelésében. Ez utóbbit segítette elő a *Szocialista iskola* és az *Írókról, művészekről* rovat. A baloldali sajtó elleni támadások felerősödése kapcsán a lapot 1925-ben betiltották.

Ugyancsak a fiatal munkásnemzedékhez szólt az 1931–1939 között Szakasits Antal és Györki Imre szerkesztésében évente 10 számmal jelentkező *Munkásifjűség*. A dolgozó és tanuló ifjűség gazdasági, társadalmi és kulturális érdekeit szolgáló lap „tanít, tájékoztat és szórakoztat! Friss és érdekes tartalma útmutatást ad az életre való fölkészűlödés esztendeiben az ifjűség minden rétege számára. A tudomány, művészet, irodalom és technika új eredményeiről (is) állandóan beszél” – olvasható a sajtóorgánumot ismertető, propagáló reklámszövegben. A második világháború után 1946 januárjában nyílt lehetőség arra, hogy ismét életre hívjanak egy lapot a szociáldemokrata ifjűsági mozgalom segítésére. A kéthetenként, majd hetenként, kezdetben 8000-10 000 példányban jelentkező *Fiatalok* (később 6000-re, utóbb 2800-ra csökkentették a példányszámot, de így is sok eladatlan példány maradt) Lányi Béla, majd Bölcsföldi Andor, Tihanyi József, végűl Vajda Sándor szerkesztése idején sem tudott igazán vonzó és közkedvelt orgánum-

má válni. 1948 márciusában, a sajtófront átszervezése kapcsán be is szüntették megjelenését.

A nők nagyobb mérvű foglalkoztatottságával, a szociáldemokrata nőmozgalom kibontakozásával párhuzamosan megszületett egy olyan sajtótermék életre hívásának igénye, amely elsősorban e munkaskategória gondjaival, problémáival, nevelésével és felvilágosításával s a nőket közvetlenül érdeklő kérdésekkel foglalkozik. Ennek jegyében született meg a „munkálkodó nők érdekeit képviselő szocialista lap”, a *Nőmunkás*. Az 1905 márciusában induló folyóiratot Gárdos Mariska alapította és ő is szerkesztette. A lap rövidesen 1000 fölötti példányban, havonta kétszer, majd hetente (1945 után havonta, időnként rendszertelenül) jelent meg. A *Nőmunkást* hosszabb-rövidebb megszakításokkal (1908–1912, 1919, 1939–1945) 1949 augusztusáig adták ki, bár mint szociáldemokrata sajtótermék, 1948 májusában megszűnt. Nevesebb munkatársai és szerkesztői között volt: Szécsi Frida, Kéthly Anna, Buchingerné Ladányi Szeréna, Török Júlia, Vágvölgyi Tibor és mások.

Az első világháború előtti időszak sajátos orgánuma a tiszavirág-életű, mindössze négy számot megélt lap, *A Tudás*, amely Pogány József szerkesztésében *Az MSZDP oktatásügyi lapja* alcímet viselte.

1945 után, mihelyt megvoltak rá a minimális feltételek, egymás után keltek életre a párt korábbi sajtótermékei, és az új igények figyelembevételével több lap alapítására is sor került. 1946 januárjától ismét kapható volt – Szeder Ferenc szerkesztésében – a *Föld és Szabadság*, ami az 1930 novemberében alapított, 1939–1946 között szünetelő lap életre keltését jelentette. Most mint az MSZDP agrárpolitikai hetilapja fontos szerepet töltött be a mezőgazdasági népesség felvilágosításban és tájékoztatásában.

Ugyanakkor indult újra a *Pártszervezet*, a párt hivatalos közlönye. (Előzőleg 1927–1939 között jelent meg. 1946-tól Zentai Vilmos, majd Vágvölgyi Tibor szerkesztette.) A lapnak különös aktualitást adott a két munkáspárt közötti rivalizálás, később a közös működési területek kialakítása. Feladata ugyanis a pártépítés, pártszervezés elméleti és gyakorlati munkájának támogatása s az, hogy a párt-szervezetekben felmerülő vitás kérdésekre „szocialista szempontú” magyarázatot adjon. Példányszáma 1947 tavaszán már 36 000 volt. 1948 májusában beszüntették a megjelenését.

1947 januárjától ismét kapható volt – Chikán Béla szerkesztésében – az MSZDP községpolitikai szemléje, *A Község*. (1930-ban alapították, 1935–1936 és 1939–1947 között szünetelt, 1948 márciusában megszűnt.) Újonnan alapított lap volt a Vajda István szerkesztésében megjelentetett *Értelmiség*, továbbá az *Üzem-szervezés*, a *Kortárs*, a *Szívárvány*, a *Dolgozók Világlapja* stb. Az utóbbi kettő Szakasits Árpád intenciói alapján készült. Az ő utasítása értelmében ezen új lapoknak olyanoknak kell lenniük, hogy „az olvasó ne tudja könnyen megállapítani, hogy

a lap a pártpropaganda céljait szolgálja, és a szocialista átnevelést észrevétlenül végezze el.” A szociáldemokrata sajtón belül külön csoportba sorolandók a nemzetiségi újságok. Ezek mindegyikét a századelőn alapították, többségük csupán néhány éven át jelent meg. Mégis fontos közvetítőszerepet töltöttek be az MSZDP és a nemzetiségi munkások között, ugyanakkor jelentős szervező és agitációs feladatokat is elláttak, s irányították a helyi politikai és gazdasági küzdelmeket. A legéletképesebb lapok – a román *Adevarul* és a szlovák *Slovenske Rabotnicke Noviny* – átvészelték a világháborút, s csak annak befejezése után, 1918 decemberében szüntették be a kiadásukat. A nemzetiségi lapok helyzetének labilitásához az általános politikai és sajtóviszonyok mellett az MSZDP-nek a nemzetiségekkel kapcsolatos állásfoglalásai is hozzájárultak. A párt ugyanis mind a nemzetiségi kérdést, mind a nemzetiségi mozgalom ügyét, mind pedig a nemzetiségi sajtó problémáját meglehetősen periferikusan kezelte. A századforduló után a nemzetiségi munkások egyre élesebben bírálták a pártvezetés e téren mutatkozó közömbösségét. Anyanyelvükön olvasható pártlap megjelentetését követelték.

Az első, Magyarországon napvilágot látott román nyelvű szociáldemokrata újságot, a *Votul Poporului*-t 1903 januárjában adták ki Temesváron. Az alig több mint egy esztendőtt megérő lap mellett 1903 augusztusától *Adevarul* címen megjelent az MSZDP román szekciójának folyóirata is. Noha kiadása 1914–1917 között szünetelt, azt megelőzően s azt követően is jelentős segítséget nyújtott a román nemzetiségi mozgalom fejlődéséhez. A tárgyalt periódusban több szerb lap megjelenésével is próbálkoztak, ám ezek egyike sem bizonyult hosszú életűnek. A *Narodne Rec* (Budapest, 1902–1904), a *Narodni Glasz* (Újvidék, majd Nagybecskerek, 1905–1906), a *Sloboda* (Budapest, majd Újvidék, 1910–1914) egyaránt csak epizódszerepet játszhatott a szerb nemzetiségi mozgalomban. A lapalapításokkal együtt megindult a hatósági hajsza a nemzetiségi újságok ellen. Ezzel függött össze, hogy az MSZDP vezetősége beszüntette a *Narodna Rec* és a *Votul Poporului* kiadását, s egyelőre elnapolta a lapalapítás igényével fellépő szlovák munkások kérésének teljesítését. Ennek ellenére 1904 őszén a szlovák nemzetiségnek is sikerült – részben önerőből, részben az osztrák szociáldemokraták segítségével – újtára indítania pártlapját, a *Slovenske Rabotnicke Novinyt*, amelynek minden második száma *Napred* címen jelent meg, hogy ezzel a sajtótörvény értelmében szükséges kaució fizetése alól mentesüljön.

A vidéki szociáldemokrata sajtótermékek száma, színvonala igen változó, megjelenésük esetleges volt. Koronként egy-egy nagyobb lapalapítási hullám – a századforduló, századelő időszaka, 1919, 1945 után – alkalmával számos, eleve életképtelen, tiszavirág-életű újságot jelentettek meg. Folyamatos munkájukat többnyire meghiúsították az anyagi nehézségek s a kellő felkészültségű újságírók hiánya. Ez utóbbi különösen a századelőn okozott problémát, s vezetett olykor konfliktushoz a párt és a helybeli szociáldemokrata vezetők között. Nem véletlen, hogy az

MSZDP vezetői az 1904-es országos kongresszuson állást foglaltak amellett, hogy csak az ő hozzájárulásukkal és folyamatos ellenőrzésükkel alapíthatók és működtethetők vidéki sajtóorgánumok; de erre is csak azt követően kerülhessen sor, ha a helyi munkások már megfelelően szerveztettek.

A legtekintélyesebb, leghatékonyabb újságok közül feltétlenül említést érdemel a múlt századi alapítású temesvári *Volkswille* (1893–1919) és az 1918-tól megjelenő szociáldemokrata társadalmi és közgazdasági hetilap, amely egyben az ipari és földművelő munkásság közlönye is volt: a Pécssett kiadott *Munkás. Jó szolgálatot tettek a hazai munkásmozgalomnak a valóban színvonalas vidéki hetilapok.* Ilyen volt – többek között – a Vántus Károly szerkesztésében 1906-ban induló *Nagyvárad Munkás Újság*. Ez a lap nagy gondot fordított a környező mezőgazdasági népesség körében folytatandó felvilágosító munkára is, és éveken keresztül (1906–1919) az MSZDP egyik legstabilabb bázisát jelentette. Hasonló küldetéstudattal indult útjára a felső-magyarországi szociáldemokrata párt politikai hetilapja, a *Kassai Munkás* is Porosz Mihálynak (eredeti neve Preusz Mihály), a helyi párt- és nyomdászszervezet vezetőjének szerkesztésével, 1907-ben. Porosz irányításával a helyi lap rövidesen országos jelentőségűvé nőtt, s az MSZDP egyik legszínvonalasabb és legjobban szerkesztett vidéki heti közlönye lett. Egy-egy térség lakosságának tájékoztatásában szintén fontos szerepet töltöttek be a regionális lapok. Így a pozsonyi *Westungarische Volksstimme* (1902–1918); a győri kisiparosok, kiskereskedők, kisközségek, ipari és földművelő munkások érdekeit védő társadalmi és közgazdasági helyi közlöny, a *Népakarat* (1905–1919); a rövidebb életű *Erdélyi Munkás* (1903–1908) és testvérlapja, a *Kolozsvári Munkás* (1904–1907); valamint a *Szombathelyi Testvériség* (1906).

A proletárdiktatúra idején egymás után jöttek létre a központi lapok vidéki megfelelői, amelyek legtöbbször elnevezésükben is kifejezésre juttatták eredeti politikai elkötelezettségüket. Kommunista orientációjú új sajtótermékek voltak: *Nagyvárad Vörös Újság*, *Halasi Vörös Újság*, *Debreceni Vörös Újság* stb. A szociáldemokrata szellemiségű lapok a városnévhez vagy a *Népszava*, vagy a *Munkás* szót társították: *Halasi Munkás*, *Gömöri Munkás*, *Eperjesi Munkás*, *Nógrádi Népszava*, *Munkácsi Népszava* stb. címen jelentek meg. Hasonló tendencia érvényesült 1945 után, amikor minden nagyobb város saját szociáldemokrata lap indítására törekedett, s politikai hovatartozásukat a cím többnyire elárulta: *Csongrád megyei Népszava* (Szentés), *Dunántúli Népszava* (Pécs), *Fehérvári Népszava*, *Somogyi Világosság* (Kaposvár), *Soproni Világosság* stb.

Szakszervezeti lapok

A szakszervezeti sajtó első hírnökei már a szakegyletek szerveződésének időszakájában, a múlt század második felében megjelentek. A kezdetben szerény külsővel, ingadozó színvonallal, kis példányszámban kiadott lapoknak fontos szerepe volt a hazai szocialista mozgalom kibontakozásában, szervezeti keretei kiépítésében. A szűk szakmai kérdések mellett a szervezeti élettel kapcsolatos információk, a szervezkedést ösztönző írások is helyet kaptak bennük.

Voltak szakmák, amelyeknek előbb volt saját újságuk, mint szakegyletük. Ez utóbbi létrehozásában a szaklapok elvülhetetlen érdemeket szereztek. Így pl. az 1874-ben induló *Vasút*, „a vasúti szolgaszemélyzet lapja”, fontos propagandamunkát végzett a vasutasegylet létrehozása érdekében, noha az így megalakított egyesület csak az első lépést jelentette a szocialista szakmai szervezet kiépítéséhez. Némelykor lapszerkesztőségek, illetve lapbizottságok fogták össze, szervezték az adott szakma munkásságát, és illegális keretek között ellátták mindazokat a teendőket, amelyeket a betiltott szakmai szervezet nem tudott (pl. a *Magyar Vasutas* 1908–1918 között és a *Bányamunkás* 1913-tól 1918-ig.)

A lapok többsége arra törekedett, hogy a szakmai és a szervezeti élettel összefüggő témákon kívül politikai, néha ideológiai ismereteket nyújtó írásokat is megjelenítsen, továbbá segítsen eligazodni a kor aktuális gazdasági, társadalmi kérdéseiben. Igyekezett hozzájárulni az általános műveltség emeléséhez és ösztönözni a kulturált szórakozási lehetőségek megteremtésére. Ezeknek a céloknak a megvalósítása azonban a lap szerkesztői, illetve szervezőgárdájától, színvonalától, szellemiségétől függött.

A múlt század 1880–1890-es éveiben valamennyi jelentős hazai iparág munkássága megteremtette saját szervezetét és sajtóját. (A nyomdászlap, a *Typographia* mellett megjelent – többek között – *A Kovács Ipar* 1887-ben, *Az Asztalos* 1889-ben, *A Kőfaragó* 1890-ben, *A Czipész* 1891-ben, a *Szabók Szaklapja* 1893-ban (a *Fém munkás* szintén abban az évben, a *Vas- és Fém munkások Szaklapja* 1894-ben stb.).

Az ekkoriban induló lapok többsége azonban tiszavirág-életűnek bizonyult. Anyagi nehézségek, az újságírásban való járatlanság, a szakértelem hiánya, hatósági üldözések – mint a kor kísértő jelenségei – lapmegszüntetésekhez vagy a rokon szakmák újságjainak az összevonásához vezettek. Ezt indokolta az is, hogy a rokon szakmák szövetségbe tömörültek. Így hozták létre 1896-ban az *Építőmunkást* az *Ácsok Szaklapja*, *A Kőműves*, és *A Kőfaragó* összevonása révén.

A századforduló tájékán húsz szaklap összesen mintegy 60 000 példányban látott napvilágot, a jelentősebbek, az életképesebbek átlagosan ezer-kétezer példányban (pl. a *Typographia*, a *Vas- és Fém munkások Szaklapja*, a *Szabók Szaklapja* stb.). Az 1918–1919-es esztendőkhöz hatvanra emelkedett a szakszervezeti

orgánumok száma. A két világháború között meglehetősen ingadozott a szaklapok száma, terjedelme, periodicitása, példányszáma. Átlagosan negyven-hatvan kisebb-nagyobb heti vagy havi sajtótermék jelent meg hosszabb-rövidebb intervallumban. Az 1920-as években a legerősebb szakszervezetek – a vasasok, a nyomdászok, a bányászok, a bőripariak – lapjai 10 000 fölötti példányszámot értek el. Az 1930-as évek közepén az összes szaklap éves példányszáma jóval meghaladta a kétmilliót.

Az ellenforradalmi rendszer sajtórendelkezéseivel, hatósági önkényeskedéseivel dacoló szakszervezeti orgánumok hatékonysága jelentősen megnövekedett. Egyes kimutatások szerint a lapok olvasottsága lényegesen nagyobb volt, mint példányszámuk. Többségük hangvétele az 1930-as években egyre kritikusabbá, politikusabbá vált. E körülménnyel is magyarázható, hogy közülük sokan estek áldozatul az 1938-as sajtótörvénynek. A megmaradtakat a német megszálláskor, illetőleg a nyilasok hatalomra kerülésekor tiltották be.

A második világháború befejezése után életre keltett egykori szaklapok mellett átmenetileg több tucat új kiadására is sor került. Valamennyi fokozatosan a nagypolitika szolgálatába szegődött, illetve kényszerült. Az ipari átszervezések kapcsán jelentős átcsoportosításokat, összevonásokat hajtottak végre a szakszervezeti sajtó frontján is.

A hazai szociáldemokrata szellemiségű szakszervezeti lapok gazdag tárházából e helyütt csupán néhány fontosabb, a mozgalom egésze szempontjából meghatározó szerepet betöltő orgánum, jelzésértékű bemutatására van mód.

A *Typographia* az egyik legrégebbi alapítású, legjelentősebb, s több évtizeden át az egyedüli szakmai sajtóorgánum Magyarországon. Folyamatos megjelenését a nyomdaipari munkásság szervezettségének és politikai irányvonalának köszönhette. 1869-ben, alapításakor a nyomdász önképző egyesület már rendelkezett egy önálló szakmai újsággal, az 1865-től megjelenő *Gutenberggel*, amely azonban nagymértékben egyházi befolyás alatt állt. Ez a körülmény indokolta egy új, elsősorban a nyomdászok érdekeihez igazodó, azokat szolgáló kiadvány életre keltését.

Buschmann Ferenc szerkesztésében, magyar és német nyelven indult útjára 1869 május elsején a *Typographia*, s havonta háromszor látott napvilágot. 1885 után csak magyarul adták ki, de 1919-ig volt német nyelvű melléklapja is, szintén *Gutenberg* címmel.

Az újság rendszeresen foglalkozott szakmai és szervezeti kérdésekkel, tájékoztatót hazai és külföldi bérharcokról, ugyanakkor jelentékeny helyet biztosított az önképzést elősegítő cikkeknek, könyvismertetéseknek is. Az 1880-as évek második felében több mint ezer példányban jelent meg (az 1930-as években heti 8000-ben), és számos nyomdászegyesülettel tartott fenn kapcsolatot az Osztrák–Magyar Monarchiában. A századforduló után a *Typographia* tartalmilag egyre gazda-

gabb lett; politikai, ideológiai, később történelmi kérdések is gyakran szerepeltek hasábjain. Az 1920–1930-as években irodalmi, művészeti témák, szépirodalmi alkotások (pl. Várnai Zseni költeményei) is helyet kaptak benne. Nevesebb szerkesztői Rothenstein Mór, Zaka Lajos, Peidl Gyula, Brumiller László voltak. A második világháború végi rövid kényszerszünet után, 1945 júliusában jelent meg újra, majd fokozatosan balra tolódott, s 1947-től a két munkáspárt egységét szorgalmazó szócsővé vált. 1948 tavaszán összevonták a *Litográfiával* és a *Könyvkötők Lapjával*, s azt követően Willert Andor szerkesztésében *Betű* címmel adták ki.

A múlt század végi szakszervezeti mozgalom egyik legrangosabb és legnépesebb szervezete a vasasoké volt. Első szaklapjukat 1893-ban indították Vanczák János szerkesztésében, *Fémmunkás* címmel. A lap a vasipar területén dolgozók érdekvédelme mellett a szellemi, politikai felvilágosítást is feladatának tekintette. A korabeli szaklapok többségétől eltérően gyakran közölt elméleti írásokat is. Később, a két világháború között, sok nívós antifasiszta cikk, társadalmi, politikai kérdéseket tárgyaló glossza látott napvilágot benne. Ugyanakkor a szerkesztők – Kruppa Rezső, Kabók Lajos – egyre több helyet biztosítottak az irodalomnak és az ismeretterjesztésnek is. A lap neve többször változott (1894–1895-ben *Vas- és Fémmunkások Szaklapja*, 1895-től 1897-ig *Magyarországi Vas- és Fémmunkások Szaklapja*, 1897 és 1910 között ismét *Vas- és Fémmunkások Szaklapja*). 1911-től a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetségének orgánusaként a *Vas- és Fémmunkások Lapja* nevet viselte egészen 1938-ig, betiltásáig. 1940-ben Karácson Sándor szerkesztésében újra indult, majd a német megszállás alatt megszűnt. 1945 után a vasasszakszervezet új orgánumot teremtett *Szabad Vasas* elnevezéssel, amely nem tekinthető a korábbi szaklapok jogutódának. A vasasok újságjai mindenkor a legnagyobb példányszámban megjelenő, közkedvelt sajtótermékek között szerepeltek. A múlt század végén 1800 példányban jelentek meg, a Tanácsköztársaság alatt megközelítőleg 100 000, az 1930-as években 18 000 példányt ért el.

A földmunkások mozgalmának első, jelentős segítője a Várkonyi István anyagi támogatásával 1896 augusztusában életre hívott *Földművelő* című lap volt. A felelős szerkesztői tiszttel Csizmadia Sándor látta el addig, amíg az MSZDP és az agrárszocialista mozgalom törekvéseit sikerült összehangolni. 1897-ben azonban bekövetkezett a végleges szakítás, a Várkonyi-féle mozgalom és a szociáldemokrácia külön útra tért. A *Földművelő* a Várkonyi alapította Független Szocialista Párt orgánuma lett. A szociáldemokrata elveket valló agrárlapként Urbán Pál szerkesztésében 1897 áprilisától az MSZDP kiadta a *Földművelők Szaklapját*, a későbbi *Világszabadság* elődjét.

A pártorgánumként 1898-ban induló *Világszabadság* 1906-tól, a Magyarországi Földmunkásszövetség megalakulását követően, annak égisze alatt jelent meg, de mindvégig megőrizte szociáldemokrata szellemiségét. A Csizmadia Sándor,

majd Takács József, Nyisztor György, később Ladányi Rezső szerkesztette lap fontos szerepet játszott a mezőgazdasági népesség szervezésében, felvilágosításában. Hatékonyságát jelzi, hogy röviddel újraindulása után (1899 júniusától 1905 szeptemberéig szünetelt) 1906-ban példányszáma elérte a 15 000-et. Az 1907-es esztendőben felerősödő hatósági atrocitások miatt hozta az 1908-as földmunkáskongresszus azt a határozatot, hogy tagjai számára ingyen teszi hozzáférhetővé a lapot. Ugyanakkor áttértek a hetenkénti megjelentetésről a havi kétszeri kiadásra.

A mezőgazdasági munkásság etnikai összetételére való tekintettel a Földmunkásszövetség német nyelvű melléklapot is megjelentetett *Weltfreiheit* és *Der Feldarbeiter* címmel. A *Világszabadság* a Tanácsköztársaság idején, a munkáshatalmat támogató írásai miatt, kompromittálódott. A diktatúra bukása után betiltották.

A Földmunkásszövetség kiadásában alkalmilag – mint röpirat – megjelent a *Földnépe*. Majd 1922–23-ban *Társadalomtudományi és gazdasági folyóirat* alcímmel több lap megjelentetésével is próbálkoztak. 1922–1923 között Szeder Ferenc szerkesztésében kiadták a *Földmunkások Szaklapját* és a *Földmunkások Értesítőt*. (1922-ben egyetlen száma volt.) Takács Ferenc 1923-ban a *Földmunkás Híradó* megjelentetésével kísérletezett, de ennek is csupán egy száma látott napvilágot. A *Föld és Szabadság* 1930–1948 között, kisebb megszakításokkal, Szeder, Takács, Esztergályos János szerkesztésében előbb szak-, 1946-tól pártlapként jelent meg.

Az *Építőmunkást* a különböző szakmabeli lapok átmentése érdekében hozta létre Bokányi Dezső 1896 decemberében a Jászai Samu szerkesztésében megjelenő *A Kőfaragó* (1890), a Faragó Mihály és Bokányi Dezső szerkesztette *A Kőműves* (1895), valamint a szintén Bokányi szerkesztésében kiadott *Ácsok Szaklapja* (1896. április) összevonásával. Az új lap valamennyi építőipari ágazat munkásainak képviselőit vállalkozott. Feladatának tekintette az országos szövetség megteremtésének előkészítését. Néhány évi kényszerszünet után, 1903-ban már mint a MÉMOSZ központi orgánuma látott napvilágot. Szerkesztését Garbai Sándor, Szakasits Árpád, majd Baticz Gyula és Knittelhoffer Ferenc látta el 1919-ig. Később, 1923-ban német (*Bauarbeiter*), 1905–1907 között szlovák nyelvű (*Staviteľ'skij Robotnik*) melléklapját is megjelentették. Az 1938-as sajtótörvény következtében az *Építőmunkást* is betiltották. 1945 júliusában indult újra havilapként, a felelős szerkesztői tisztet Török János töltötte be. 1950-től *Építők Lapja* néven az Építő-, Fa- és Építőanyag-ipari Dolgozók Szakszervezetének lett a közlönye.

A *Magyar Vasutas*, *A vasúti munkások érdekeit képviselő közlöny* kétszer (1904. április és 1921. szeptember) jelent meg. Előfutára az 1892-ben indult, s 1899-ig havonta megjelenő első szocialista szellemiségű vasutaslap, a *Mozdonyvezetők Lapja* volt. Ez a valóban közlöny jellegű kiadvány azonban csak egy szűk réteg érdekeit jelenítette meg.

Az 1906-ban létrejött Vasúti Munkások Országos Szövetségének hivatalos központi lapja a *Magyar Vasutas* lett. Miután a szövetség működése bizonytalanná vált, a mozgalom erősítése, továbbá a lap folyamatos megjelenése érdekében sajátos szervezeti formát alakítottak ki. Létrehozták Cservenka Miklós elnökletével azt az öttagú Központi Lapbizottságot, amelynek feladata a lap életben tartása mellett az is volt, hogy ellássa a szövetség helyett a rá háruló feladatokat. Így a továbbiakban a bizottság irányította a vasutasok szervezeti életét, s a lap-előfizetési díjakat és a tagdíjakat szakszervezeti célokra fordította.

Ezt a szerepkört a *Magyar Vasutas* 1908 és 1918 között töltötte be. Ezen idő alatt a szakszervezet taglétszáma jelentősen megnövekedett, 1913-ban már elérte a 6000-t, s ezzel az ország harmadik legtekintélyesebb szakszervezetévé vált. A lapszerkesztők – Cservenka Miklós, Faragó Dezső, Pósz Jenő –, valamint a lapbizottsági tagok – Cservenka, Faragó mellett Dovcsák Antal, Hugyecz József, Schubert Zsigmond – szakértelmének és leleményességének, Landler Jenő elvi irányításának köszönhetően a vasutaslap a kor egyik legszínvonalasabb, radikális szakszervezeti orgánuma lett. Működését a proletárdiktatúra bukása után 1921-ben betiltották. Ezt követően a szakmán belül volt még néhány lapalapítási kísérlet: a Lévai Sándor szerkesztette *Magyar Vasutasok Lapja* (1921. október – 1922. március között töltötte be a központi sajtó funkcióját), a *Vasutas* (1922. március – július) Pásztly Károly szerkesztésében, továbbá két társadalmi-gazdasági folyóirat 1922-ben, a *Jelző* (Weisshaus Aladár szerkesztésében) és a *Lámpa* (Lukács Gyula kiadásában). A közlekedésben dolgozóknak csak 1946-tól lehetett újra saját újságjuk, amelyet Gyócsi Jenő szerkesztésében jelentettek meg *Vasutasok és Hajósok Lapja* címmel.

A szakszervezetek tevékenységét összefogó Szaktanács 1904-ben indította meg központi orgánumként a *Szakszervezeti Értesítőt*. A lap elsősorban informatív jellegű kiadvány volt. Közleményei adat- és ténytérűek. Szerkesztői – Jászhai Samu, 1927-től Gál Benő – azt tekintették fő feladatuknak, hogy a szakszervezeti mozgalom egészét érintő legfontosabb határozatokat, döntéseket, dokumentumokat közöljék benne. Rendszeresen közzétettek beszámolókat a hazai és a külföldi tanácskozásokról, kongresszusokról, a szakszervezeti munka értékeléséről, bérharcok eredményeiről és kudarcairól stb. Ugyanakkor tág teret biztosítottak a szakszervezetek kulturális tevékenységét ösztönző művelődési programok ismertetésének.

1938-ban a lapot rövid időre elnémították. 1940–1944 között azonban új névvel – *Magyar Szakszervezeti Értesítő* – és új szerkesztővel – Kőműves József – újra megjelenhetett. Majd a háború után kiadott első sajtótermékek sorában látott napvilágot *Szakszervezeti Közlöny* címmel. A felelős szerkesztői tisztséget Kossa István töltötte be, a szerkesztést Vértess György végezte. Ez a lap azonban mind tartalmi gazdagságában, mind jellegében lényegesen eltért elődeitől. Tájékoztató

funkciója megmaradt, de közlőny jellege háttérbe szorult, egyre inkább a nagypolitika s a propaganda eszközévé vált. 1948 májusában megjelenését beszüntették, helyére június 13-án a *Népszava* mint központi szakszervezeti napilap lépett.

2. A könyvkiadás

Az MSZDP könyvkiadó vállalata és könyvkereskedése, valamint az 1905-ben alapított Világosság nyomda a hazai baloldali lap- és könyvkiadás egyik legjelentősebb intézményegyeztetése volt. A vállalkozás előzménye a múlt század végére nyúlik vissza, amikor is az 1880-as évek közepén az első „lapkiadó” a Rákosárok utca egyik mosókonyhájából hosszas vándorlás után beköltözött a szocialista munkásmozgalom első székházába, a Dob utca és Hársfa utca sarkára. Ott a pincében helyezték el a szerkesztőséget, a kiadóhivatalt és a nyomdát. Ekkoriban még egyetlen rozoga gyorsajtó és néhány szekrény kopott betű jelentette az üzem teljes felszerelését. Igen szerény és mostoha körülmények között készültek az első szociáldemokrata kiadványok.

A nyomda annak ellenére, hogy idővel kapacitását megnövelték, berendezéseit korszerűsítették, külső megrendelés hiányában életképtelennek bizonyult. Így járt a saját nyomda létesítésére vonatkozó, pár évvel későbbi próbálkozás is. Ezért az MSZDP kiadványait különböző nyomдавállalatoknak kiszolgáltatva tudta csak megjelentetni egészen 1905-ig. Akkor az egyes munkásszervezetek támogatásával, anyagi hozzájárulásával létrehozták a párt saját üzemét, a Világosság nyomdát. A kezdetleges gépparkkal, 75 dolgozóval induló cég az első világháború idején már a fővárosi nyomdaipar egyik jelentős vállalataként működött. Pollák Simon, majd Freund Jenő vezetése alatt Budapest „legjobban vezetett mintaüzemévé vált”. Az első világháborút megelőző időszakban már évenként 10-19 önálló mű (átlag 1000–5000 példányban) hagyta el a nyomdát. Jelentős volt a röplapkiadás is. Évi 1,5-1,8 milliós nagyságrendben megjelentetett 10-20-féle aprónyomtatvány egyike-másika 200 000–250 000 példányszámot is elért. (Pl. *Ki az utcára. Le a választójog árulóival* [1909] 250 000; *A fegyverkezés örülete ellen* [1911] és *A politikai tömegosztály* [1912] 200 000–200 000; *Jog kell! – Nem katoná!* [1913] 250 000.) Az igényes kivitelű, színvonalas kiadványok között szerepeltek Marx, Engels művei és a nemzetközi munkásmozgalom neves teoretikusai (Liebknecht, Kautsky, Bebel, Lafargue, Jaurès, Plehanov) egyes írásai. Itt készült valamennyi szociáldemokrata sajtótermék, valamint a különböző témakörökben kiadott könyvsorozatok. E sorozatok jelentősége abban rejlett, hogy az adott téma iránt érdeklődők bizonyos rendszerességgel, folyamatosan hozzájuthattak a számukra fontos művekhez. Az első ilyen jellegű vállalkozásra egyébként még a Magyarországi Általános Munkáspárt határozta el magát. Az volt a célja, hogy a munkásság körében magyarul is megismerhetővé tegye a szocializmus alapvető irodalmát. A *Magyar Munkáskönyvtár* ötletét az MSZDP is magáévá tette, s 1890–1895 között a korabeli munkásmozgalom egyes neves személyiségei-

nek – köztük Marxnak és Engelsnek – munkáiból válogatott ki kilenc kötetnyire valót.

Az 1905-ös esztendő a sorozatok megjelentetését is fellendítette. A saját nyomda birtokában a párt újabb könyvsorozatokkal is jelentkezhetett, amelyekben helyet kaptak a társadalomtudományi művek éppen úgy, mint a magyar és a világirodalom remekei. A századelőn az *Ébresztő*, a *Munkás-Színpad*, a *Népszava Olvasótár* sorozatokkal bővült a kiadó, a nyomda és a könyvkereskedés repertoárja.

Hasonló törekvésekkel újra 1918-ban lehetett találkozni. A szépirodalmi alkotások iránti érdeklődés felkeltését, az irodalom megkedveltetését célozta a Böhm Vilmos ötlete és Bresztovszky Ede koncepciója alapján induló *Világosság Könyvtár*. Ennek keretében elsősorban a világirodalom nagyjainak – Zola, Nexö, Maupassant, Gorkij stb. – műveit kívánták népszerűsíteni, de tervezték természet-tudományi, vallástörténeti munkák megjelentetését is. A nagyszabású elképzeléseknek azonban csak töredéke valósult meg.

A forradalmak időszakában a *Világosság* nyomda teljesítőképességének csúcspontjára érkezett. Már egyébként is régen „kinőtte” az egykor oly tágas üzemi helyiségeket, amelyeket a Conti utcai pártszékház felépítésekor, 1909-ben vett birtokba. Új, megfelelő méretű telephely megszerzését a világháború megakadályozta. Így meglehetősen szűkös körülmények között kellett a növekvő nyomtatványigény kielégítését biztosítani. A nyomda 220 fős létszámmal is csak nehezen tudta időre teljesíteni a megrendeléseket. A proletárdiktatúra idején az üzem túlterhelése egyre fokozódott, a vállalapedig állandó harcot kellett folytatniuk a szükséges papírért, továbbá azért, hogy megvédjék a nyomda önállóságát s meggátolják más cégekkel való összevonását.

Annak ellenére, hogy az ellenforradalmi rendszer első éveiben a szociáldemokrata sajtó- és könyvkiadás, valamint a könyvkereskedelem terén bizonyos megtorpanás következett be, a fennállásának 25 éves jubileumát ünneplő *Világosság* nyomda minden tekintetben jelentős eredményeket regisztrálhatott. Ekkor már korszerű gépparkkal – 3 rotációs nyomógép, 6 gyorssajtó, 4 tengelynyomó sajtó, 13 szedőgép stb. – és több mint 100 fős kiváló szakmunkásgárdával rendelkezett. Az elmúlt negyedszázadban több tízmillió nyomdatermék hagyta el a cég kapuit. (Csak az 1922-es választások előtti 3 hetes kampány alatt 150-féle plakát, 291-féle röplap, 449-féle egyéb nyomtatvány, összesen több mint 6 millió példányban készült.) 1930-ban már 41 különböző időszaki sajtóterméket állított elő a nyomda.

Itt látott napvilágot a *Népszava Naptár* is. Az 1873-ban induló *Magyar Munkás Naptár* nyomdokait követő kiadvány a hivatalos naptári rész, a párt-, valamint a szakszervezeti élettel kapcsolatos fontos információk mellett szépirodalmi és ismeretterjesztő olvasmányokat is közölt. Tartalmi és műfaji gazdagságát a naptárkészítők igényessége és felkészültsége garantálta. A századelőn közel tíz esztendőn át Szabó Ervin szerkesztette. Különös gondot fordított az olvasók naptárral kap-

csolatos véleményének megismerésére, ezért a kiadványban rendszeresen felhívta őket a véleménynyilvánításra. Az ő tevékenysége nyomán a példányszám néhány év alatt megnégyesződött. (1899-ben 2000, 1904-ben 8000 példányban jelent meg.) Később a naptár készítésébe Gyagyovszky Emil, Csizmadia Sándor, Farkas Antal is bekapcsolódott. Az első világháború utáni színvonalbeli visszaesés a naptár esetében csak átmeneti jellegű volt. A pártsajtó megújulásával párhuzamosan a *Népszava Naptár* is új színt, formát és tartalmat kapott. Nívósabbak lettek a politikai írások, gazdagabb az irodalommal és művészetekkel foglalkozó rész. A szerzők között voltak a kor neves írói, művészei közül: Zelk Zoltán, Darvas József, Móra Ferenc, Veres Péter, József Attila, Bartók Béla stb. Mindezeknek a változásoknak köszönhető, hogy az 1930-as évek közepén az éves példányszám elérte a 5000-et. A Világosság nyomda egyes termékei művészi szempontból is értékesek voltak. Számos híres vagy később azzá lett iparművész, grafikus – Biró Mihály, Rippl-Rónai József, Kozma Lajos, Thoroczkai Wigand Ede stb. munkája emelte a kiadványok színvonalát. A változatos tipográfia révén szép, esztétikus művek sora hagyta el a nyomdát.

Itt készült el az első hazai, társadalmi, politikai és munkásmozgalmi kérdéseket összegző enciklopédia, a Madzsar József szerkesztésében 1928-ban megjelent *Társadalmi Lexikon*. Tény- és tárgyyszerűségét, adatai megbízhatóságát a neves szerzői gárda biztosította (Braun Soma, Jemnitz Sándor, Molnár Erik, Mónus Illés, Szakasits Árpád, Weltner Jakab stb.). A kézikönyv ma is alapmű a korszakkal foglalkozók számára. Az 1920-as években jelentősen megemelkedett a kiadott szép-irodalmi és műszaki könyvek száma. (1922–1924 között pl. 18 szépirodalmi alkotás, 10 műszaki munka, 1924–1925 között 15 szépirodalmi mű, 16 műszaki könyv látott napvilágot.) Ugyanezen időszak alatt az ún. pártirodalom témakörében 17, illetve 16 kiadvány jelent meg. Megszaporodott a naptárak, alkalmi füzetek, brosrák, sőt gyermekkönyvek kiadása is.

Az 1930-as évek elején a Népszava könyvkereskedés újabb könyvsorozatok kiadásával bízta meg a nyomdát. 1933-ban elkezdődött a szociáldemokrácia időszerről kérdéseivel foglalkozó *Szociáldemokrata Füzetek*, 1934-ben pedig a *Szocialista Tudás Könyvtára* és a *Szocializmus Könyvtára* sorozat megjelentetése. Ez utóbbi kettő keretében elsősorban neves külföldi teoretikusok – Engels, Kautsky, Otto Bauer stb. – műveit adták ki. Az egyes sorozatok különösen nagy szolgálatot tettek a szociáldemokrata mozgalomnak 1938 után, amikor több fontos sajtótermék hallgatásra ítéltetett. Az egyes kötetek viszonylag magas példányszámban (művenként 7000–30 000 között) jelentek meg.

A Népszava könyvkereskedés kiadóhivatala és a Világosság nyomda 1945 után mint az MSZDP két önálló, egymástól független intézménye működött. Ekkor a kiadóvállalat fő feladatának azt tekintette, hogy kiadványaival elősegítse a párt-szervező munkát, a tagság körében a szocialista eszmék terjesztését s új hívek to-

borzását. Ennek megvalósítása érdekében elsősorban népszerű, közérthető, könnyebb fajsúlyú munkák megjelentetésére törekedett, de nem mondott le a nívósabb tudományos művek kiadásáról sem. A politikai helyzet kihívásaira reagálva bővítette profilját, új sorozatokat indított; sokféleségre törekedett az egyedi kiadványok, fordítások esetében is.

Mónus Illésné szerkesztésében 1946-ban megjelentették a röpirat jellegű *Szocialista Könyvtár* című sorozat első köteteit, egyenként 15 000-20 000 példányban. Az aktuális politikai kérdésekkel – új sajtó, új demokrácia, új közoktatás stb. – foglalkozó füzetek szerzői Justus Pál, Kéthly Anna, Szakasits Árpád stb. voltak. Ugyancsak Mónusnéra bízta a *Világosság Könyvtár* sorozat gondozását is. Ennek keretében – eltérően az 1918-ban azonos címmel indított szépirodalmi sorozattól – olyan művek megjelentetésére törekedtek, amelyek kiadására a két világháború között nem volt mód, valamint szorgalmazták a szociáldemokrata mozgalom neves – Garami, Kunfi stb. – személyiségeinek szerepeltetését a szerzők sorában.

1946-ban műszaki és mezőgazdasági könyvsorozattal is bővült a kiadó repertoárja (*Népszava Műszaki Könyvei, Föld és Szabadság Kiskönyvtára*). Ezeken kívül más sorozattal is próbálkozott a vállalat (*Népszava Nagy Könyvei, Nagy Magyar Szociáldemokraták*). A második világháború után eleinte rentábilisan működő kiadó tevékenységében 1947-től egyre-másra találtak kifogásolnivalót a politikai partnerek. Az MKP által 1948 áprilisában készített felmérés (státusfelvétel) a vállalat zavaros pénzügyi helyzetét konstataálta, továbbá kifogásolta a haszonra törekvő üzletpolitikát, valamint azt, hogy kiadványai a „kispolgári ízlésű” tisztviselői és értelmiségi réteg számára készültek.

Nem alakult kedvezőbben a Világosság nyomda sorsa sem. A háború alatt az üzem komoly károkat szenvedett, így 1945 tavaszán a Légrádi Testvérek Nyomdai Műintézetében rendezkedett be ideiglenes jelleggel. A helyreállítások után, már nyáron, visszatérhetett régi helyére, de régi tekintélyét nem tudta megőrizni. Munkáival kapcsolatban egyre több lett a reklamáció. Sokszor nem teljesítette a vállalt határidőket, belső személyi problémák, gazdasági nehézségek, behajthatatlan tartozások (az 1947. szeptemberi jelentés adatai szerint a Népszava kiadónak 150 000, a párttitkárságnak 226 000, a Népszava, a Kossuth Népe, az Új Hírek szerkesztőségének 221 000 forint tartozása volt a nyomdánál) szétzilálták a hajdan oly szervezetten és jól működő nyomdát.

VII.

Az MSZDP és a munkásművelődés

1. A munkás kulturális mozgalom kezdetei Magyarországon

A munkásművelődés és az MSZDP tevékenysége már a párt megalakulásakor összekapcsolódott egymással. A párt megjelent a már meglévő művelődési egyletekben, majd irányítója és összefogója lett a legális keretek között működő egyesületeknek. Programja egyszerre tartalmazott politikai és közművelődési elemeket.

Az iskolán kívüli népoktatás, a népművelés eszméje a francia felvilágosodás programjából eredően jelentkezett a korai munkásmozgalomban és egészült ki a polgárság hasonló irányú törekvéseivel. Az egyházak által kezdeményezett vasárnapi iskolák, népfőiskolák mellett az első európai munkáspártok, munkásegyletek is létrehoztak munkásiskolákat, írás-, olvasás- és szaktanfolyamokat szerveztek, ismeretterjesztő előadásokat tartottak. Vidéken, a falusi lakosság körében megjelenő ún. népolvasókörök mellett feltűntek a munkás-olvasókörök – elsősorban a szakegyletekben.

A munkásmozgalom teoretikusai szorosan összekapcsolták egymással a hatalom és a műveltség megszerzésének kérdését. Mind Engels, mind Wilhelm és Karl Liebknecht, mind Ferdinand Lassalle, Karl Kautsky foglalkozott a munkásság kulturálódásának ügyével. Magyarországon különösen Lassalle nézetei terjedtek el, aki szigorúan el akarta különíteni a munkásság kulturális tevékenységét a polgárság hasonló törekvéseitől. Ez hosszú ideig érvényesült is a hazai mozgalomban, de a szervezeti elkülönülés ellenére a polgári kulturális hatások természetesen gyakran úgy is érvényesültek, mint követendő példák. Ez a tendencia a dolgok természetéből adódott, hiszen a szellemi áramlatok mozgását bizonyos szervezeti kötöttségek akadályozhatták ugyan, de véglegesen nem gátolhatták meg. A mun-

kásmozgalom ideológiája mellett a kor jelentős művészi és kulturális értékei éppen a munkásság művelődési egyesületei révén jutottak el az alsóbb néprétegekhez. A szocialista mozgalom műveltségjeszményéhez hozzátartozott a saját kora gazdasági-politikai viszonya között jól tájékozódó ember képe, aki a hagyományos, alapjában humán beállítottságú műveltséggel szemben korszerű, természettudományos műveltséggel is rendelkezik. Ehhez az ideálhoz kívánták felemelni a hátrányos helyzetben élő néprétegek szellemi színvonalát.

A Budapesti Munkásegylet alapszabálya 1868-ban leszögezte, hogy „az egylet célja: a tagok szellemi, anyagi jólétét előmozdítani”. Továbbá: „tagjai között általános műveltséget, szakismereteket és jó erkölcsöt terjeszteni. Ezen cél elérésére szolgáló eszközök: felolvasások, értekezések, oktatás, ének, torna, könyvtár, folyóiratok és társas mulatságok...” A hazai munkás kulturális mozgalom, éppen a Lassalle-féle elmélet érvényesülése okán, hosszú ideig mindössze belső szellemi erőire támaszkodott; a progresszív polgári értelmiség csak a századfordulón kapcsolódott be a munkásság kulturális munkájába. Ám a mozgalom az „öntevékenység” révén is komoly eredményeket ért el már a dualizmus kezdeti korszakában.

A század második felében az egyre-másra alakuló szakegyletek alapszabályai mindenütt rögzítették a kulturális célkitűzéseket is. Az első szocialista munkásiskolát a Pesti Általános Munkásegyletben hozták létre 1868-ban. Az egylet ún. fejmunkások osztályának üléseit a Károly-kaszárnya sörházában tartották, és irányítói a későbbi „hütlenségi per” vádlottjai voltak: Külföldi Viktor, Politzer Zsigmond, Szvoboda Lajos. Az 1883-ban megalakult Magyarországi Általános Munkáspárt pedig a Budapesti Munkáskört már eleve önképzési céllal létesítette, programját az 1877-ben megindult *Népszava* népszerűsítette.

Az 1899-es első szakszervezeti kongresszus a Szakszervezeti Tanácsot bízta meg a kulturális program kidolgozásával. A program keretében a szaktanfolyamok szervezése a szakszervezetekre hárult, de szerveztek központilag irányított tanfolyamokat is.

Az MSZDP igyekezett olyan közfelfogást kialakítani, miszerint egy öntudatos munkás csak akkor tekinthette magát teljes értékű párttagnak, ha írni-olvasni tudott, hisz a politikai szakirodalom megismerését nélkülözhetetlennek tartották. A meginduló és a korszak hivatalos népművelési politikájával összhangban álló írás-olvasás tanfolyamokat követték az általános ismereteket nyújtó tanfolyamok és az ún. szabadoktatás keretében megindult a különböző vitaestek szervezése is. A századfordulón a haladó, szabadgondolkodó értelmiségiek közül többen bekapcsolódtak a munkásoktatásba, és az 1901-ben megalakult Társadalomtudományi Társaság tudós oktatógárdája is segítségére sietett a mozgalomnak csakúgy, mint a szocialista érzelmű egyetemi hallgatók egy csoportja.

A párt oktatási programja keretében 1902-ben már 7-7 előadásból álló tanfolyamok indultak, s ezeken a társadalomtudományi ismereteket nyújtó tárgyak mel-

lett földrajzi, élettani, fizikai tárgyú előadásokra is sor került. Az előadók között szerepelt: dr. Zigány Zoltán tanár, dr. Hajós Lajos orvos és dr. Kacsóh Pongrác matematikatanár és zeneszerző, a *János vitéz* című nagysikerű daljáték szerzője. Ugyancsak nagy fontosságot tulajdonított a párt oktatási kérdéseinek Kunfi Zsigmond.

A Társadalomtudományi Társaság Szabadiskolájának vezetői közül szoros kapcsolatot épített ki az MSZDP-vel Jászi Oszkár, Szabó Ervin és Somló Bódog. A Szabadiskola 1907. évi programját a *Husadik Század* című folyóirat közölte. Négy féléves tanfolyamokat indítottak; egy-egy félév természettudományos és társadalomtudományi ismereteket nyújtó előadásokból állt. „Minden kurzus párhuzamos, hogy minden jelentkező munkás helyt találjon.”

A *Szakszervezeti Értesítő* 1908. évi 5. száma *Az oktatás szervezése* címmel közölte azt a munkásoktatási programot, amelyben világosan elkülönítették a szervezett munkásoktatás három formáját: a szakegyletit, a szabadiskolát és a pártoktatást. Ez utóbbi feladata a pártoktatók és az agitációs munkában részt vevők politikai felkészítése volt.

A pártiskola tematikáját a következőkben határozták meg:

- A kapitalizmus gazdasági fejlődése és lényege;
- A történelmi materializmus és a különböző gazdasági felfogások;
- A szakszervezetek, szövetkezeti és községi mozgalom;
- Az osztályparlament keletkezése és története Magyarországon;
- Magyarország közjoga és közigazgatása.

A természettudományos ismeretterjesztés alapvetően a materialista világnézetten alapult, a társadalomtudományok oktatásánál a marxista osztálytagozódás elmélete érvényesült. Az ideológiai ismeretek elsajátítása az MSZDP oktatáspolitikájának mindvégig egyik alaptézise maradt, és ez határozta meg a közismereti tárgyak oktatásának elveit is.

Az általános ismeretek köréből szervezett előadások száma 1912–1913-ban 1544 volt, ebből 200 német, 120 román és 39 szerb nyelvű! Mint láttuk, a munkásoktatásban jelentős szerepet vállalt a Társadalomtudományi Társaság előadói gárdája, közülük is kiemelkedett Szabó Ervin, aki az oktatásban való részvétele mellett publicisztikájával, elméleti írásaival, naptárszerkesztésével is hozzájárult az ügy sikeréhez. Elméleti írásaiban foglalkozott a munkásság és a művészet kapcsolatával is. Tanítványai révén megerősödtek a kapcsolatok az MSZDP és a Galilei Kör között. Az iskolán kívüli oktatással foglalkozott Révész Mihály is a *Szocializmus* hasábjain. Az MSZDP állást foglalt az egyház és az oktatás szétválasztásának kérdésében is.

Az MSZDP kulturális programjában az oktatás mellett kiemelt szerep jutott a munkáskönyvtáraknak. A szociáldemokrata párt elvei szerint az oktatásban való részvételt nem munkának kell tekinteni, hanem el kell érni, hogy a munkás számá-

ra a tanulás élvezetes legyen „ezért a továbbképzést szépirodalmi művek olvasásával kell kezdeni”. Mint láttuk, az olvasás már az első egyleti alapszabályok célkitűzései között szerepelt, és éppen ezért korán találkozhatunk munkáskönyvtárakkal, még ha könyvállományuk csekély volt is. A dualizmus oktatáspolitikájának népiskolai programja eredményeként ekkorra emelkedett az írni-olvasni tudók aránya, bár az analfabetizmus még mindig aggasztó méretű maradt.

A századforduló statisztikai kiadványaiban a magyarországi könyvnyomdászok és betűöntők szakszervezeti könyvtára ott szerepelt az ország nyilvántartott 234 közkönyvtára között. A könyvnyomdászoknak már 1865-ben volt önálló könyvtáruk, és a múlt század hetvenes éveiben a budapesti cipészsegédek önképzőköre is rendelkezett önálló könyv- és folyóirat-állománnyal.

Szabó Ervin mint a Székesfővárosi Könyvtár könyvtárosa, az 1907-ben megrendezett pécsi Szabadtanítási Konferencián a közkönyvtárakról szólva kifejtette véleményét a kultúrpolitikáról és a hivatalos könyvkínálatról, s elítélte a népek szánt irodalom alacsony színvonalát. A könyvtárakkal foglalkozó elméleti írásaiban is bírálta a korabeli hivatalos, ún. „népkönyvtári” felfogást, amely szerint a köznép számára csak az „olcsó”, népszerű, gyenge színvonalú műveket ajánlották olvasásra. Szabó Ervin szerint: „Minden jó könyv való a »népnek«, amelyet pedig nem olvasna a »művelt olvasó«, az a népek sem való.”

A korabeli munkáskönyvtárakban az ismeretterjesztő brosrák mellett a párt hivatalos kiadványait, a *Népszava Naptár* és néhány ismertebb magyar és külföldi szerző regényét találhatjuk az olvasnivalók között. Figyelemre méltó, hogy Eötvös József *Magyarország 1514-ben* és *A falu jegyzője* című munkái már ott szerepeltek a közkönyvtárak, a népkönyvtárak és a munkáskönyvtárak állományában csakúgy, mint Petőfi és Arany verseskötetei. De megtalálhatók voltak, ha elvétele is, Csehov, Tolsztoj, Zola és Victor Hugo művei is.

Hazánkban a különböző munkásművelődési formák közül a múlt század hetvenes éveiben először a kórusok jelentek meg. A dalos, majd később a természetjáró volt a két legelterjedtebb mozgalom Magyarországon, ezért a továbbiakban hangsúlyosabban foglalkozunk velük.

Az első hazai kórusok között találjuk a MÁV Gépgyár Acélhang Kórusát, a Nyomdászok Dalegyletét és a Sütősegédek Dalkarát. Később a különböző szakmai egyletek is sorra alakítottak kórusokat, majd a főváros külső munkáskerületeiben alakultak ún. általános, tehát több szakmához tartozó munkások köréből szerveződő dalkarok.

1891. május 3-án tartotta meg alakuló közgyűlését a Budapesti Általános Munkásdalegylet, amelyet az MSZDP központi kórusának tekinthetünk. Rendszeresen fellépett a munkásgyűléseken, énekelt a munkások március 15-i, május 1-jei ünnepélyein és hazafias rendezvényeken is. A dalkarok mellett korán találkozunk hangszeres együttesekkel. Az egyik legjelentősebb munkásképző egyletnek, az újpes-

tinek már a múlt század végén működött kórusa és zenekara. A zenészek irányítását gyakran a kórusok vezetői végezték, zenetanárok vagy műkedvelő muzsikusok. Ebben az időben a kórusok és a zenekarok, akárcsak az első munkásegyletek, kocsmákban, vendéglőkben bérelték helyiségeiket.

A századfordulóra megerősödő munkáskórus-mozgalom 1908-ban létrehozta önálló szervezetét, a Magyarországi Munkásdalegyletek Szövetségét (MMDSZ), amely mintegy 40 esztendeig az MSZDP hivatalos kulturális szövetségeként működött. Az MMDSZ a párt szervezeti és pénzügyi felügyelete alá tartozott, s bár az egyes kórusok önállóan alakították ki programjukat, a bemutatandó darabot a párt ideológiájának megfelelően választották ki.

Az MMDSZ alapszabályát a Belügyminisztérium 1908 augusztusában hagyta jóvá, s az MMDSZ-hez tartozó kórusoknak ehhez az alapszabályhoz kellett igazodniuk. 1910-ben megszervezték az első kottaolvasó tanfolyamot, s ez időtől kezdve alakult ki kapcsolatuk a Galilei Körrel is. Az MMDSZ tagkórusai rendszeresen fel léptek a kör Vigadóban rendezett matinén.

1909-től pedig évenként dalos ünnepélyeket tartottak. A szövetség a bevételekből, a tagdíjakból, az MSZDP és a Szaktanács anyagi támogatásából tartotta fenn magát. Kapcsolatot épített ki a külföldi magyar munkáskórusokkal és a Szocialista Internacionáléhoz tartozó pártok munkáskórusaival is, elsősorban az osztrák és német dalosszervezetekkel.

Az MSZDP a szövetséghez tartozó kórusokat nemcsak anyagiilag támogatta, de a kórusok körében szervezett ismeretterjesztő szemináriumokra is biztosította a szakképzett előadókat. Az MMDSZ-hez tartozó kórusok vezetői arra törekedtek, hogy a kottát alig ismerő kórustagok számára könnyen betanítható műveket válasszanak. A szocialista mozgalom hivatalos költői: Vanczák János, Gyagyovszky Emil stb. írták azokat a verseket, melyeket általában megzenésítésre ajánlottak. E művek tisztas alkotások voltak ugyan, de nem túl jelentős darabok. Korán megfigyelhetők azonban igényesebb törekvések is. Mosonyi Mihály, Erkel, Liszt, Gounod, Grieg és Wagner művei egyre gyakrabban szerepeltek a munkáskórusok műsorán. Az irodalmi esteken pedig a szolid tehetségű munkásköltők mellett bemutat-ták Petőfi, Arany, később Ady verseit. Ady Endre Kunfi Zsigmond és Révész Béla segítségével személyesen is kapcsolatba került a szocialistákkal.

Magyarországon a kórusmozgalom mellett az MSZDP-hez kötődő munkás-sport- és természetbarát-mozgalom kezdetei is a múlt század második felére nyúlnak vissza. A sport, a természetjárás a munkások életében nemcsak szórakoztató időtöltés volt, de életmódjukból fakadó szükséglet is. A többnyire egészségtelen körülmények között élő, gyakran egyoldalú tevékenységre kényszerített ipari munkások szervezete igényelte a friss levegőn végzett mozgást.

Németországban már a múlt század derekán alakultak sportegyletek, a fellendülés azonban csak az 1890-es években következett be, a heti munkaszüneti na-

pok általános bevezetése után. Tudomásunk van arról, hogy a Nemzeti Tornaegylet már 1868-ban Magyarországon is segítette a munkássportot. Budapesten 1886-ban a „Vorwärts” (Előre) Német Munkásképző Egyletnek alakult tornaszakosztálya, amelynek tagjai természetjárók is voltak, a nyomdászoknak pedig önálló sportegyesületük volt, a Typographia Sportklub. 1907-ben a német „Vorwärts” és a szlovák „Sokol” egyesület összeolvadásával a Munkás Testedző Egyesület (MTE) az MSZDP hivatalos sportegyesülete lett. A munkássportolók kezdettől fogva részt vettek az MSZDP ünnepein és politikai megmozdulásain. A felvonulások alkalmával egységesen vörös nyakzsínort, fehér nadrágot és széles, lelógó vörös övet viseltek, megkülönböztetve magukat a polgári sportegyesületek egyenruhásaitól.

Maguk készítették súlyzóikat, tornaszereiket, s bevételüket növelte, hogy szereiket díjazásért bérbe adták. Felszerelésük azonban sokkal szerényebb volt a polgári egyesületekben sportolóknál. Edzéseiket általában iskolai tornatermekben vagy a szabadban tartották. A munkássportolók nehezebb körülményeik ellenére is komoly eredményeket értek el a nemzetközi versenyeken. Nemzetközi rangú sportoló, Fischer Tibor birkózó világbajnok lett az MSZDP emblémájaként szereplő vörös kalapácsos ember modellje is.

1910 februárjában Budapesten, egy Conti utcai kávémérésben (az MSZDP székházának szomszédságában) megalakult a Magyarországi Természetbarátok Turistaegyesülete (TTE), amely 1913-ban a Nemzetközi Természetbarát Szövetségnek is tagja lett. Az MSZDP felkarolta és anyagi támogatásban részesítette. A budapesti egyesület után sorra alakultak a vidéki csoportok, elsősorban a nagyobb felvidéki és erdélyi városokban, ott, ahol az MSZDP-nek erős szervezetei voltak. A TTE csoportjai rendszeresen szerveztek ismeretterjesztő előadásokat a természet- és tájvédelemről. A tudományos ismeretterjesztésbe a Földtani Társulat munkatársai is bekapcsolódtak. Lapjuk, a *Természetbarát* beszámolt a külföldi utazási kedvezményekről, szálláslehetőségekről.

A természetbarátoknak már az 1910-es években volt fotószakosztályuk, amely amatőrök részére fotótanfolyamot szervezett. Rendszeresen tartottak térképolvasó tanfolyamokat. Gondoskodtak térképekről, sífelszerelésekről, ródlikról; vetítőberendezéseik és ismeretterjesztő könyvtáraik is voltak. Felszerelésüket, a sportolókhoz hasonlóan, általában maguk állították elő. A TTE röviddel megalakulása után már menedékházak építését határozta el, de erre csak az első világháború befejezése után kerülhetett sor. A magyar munkássportban az MTE és a TTE mellett az 1911-ben létrejött Vasas Sport Clubnak volt jelentős szerepe. A vasas sportolók eredményes munkát végeztek a párt politikai propagandája terén is.

A munkásság egészséges életmódjának alakítása érdekében a sport és a természetjárás mellett az MSZDP felkarolta az antialkoholista mozgalmakat is. 1904-ben jött létre a Magyarországi Alkoholelles Munkásegyesület, melynek alakuló ülésén Buchinger Manó elnökölt. Az egyesület célkitűzései között az is szerepelt,

hogy a szocialista párt és a szakszervezetek helyiségeiben szüntessék meg az alkoholfogyasztást. Ez természetesen naiv elképzelés volt akkor, amikor a párt bérelt helyiségei elsősorban vendéglőkben voltak. Ez a kiszolgáltatott helyzet arra készítette a szervezett munkásságot, hogy igyekezzen önálló helyiséghez jutni, és már a századelőn megjelentek a párt támogatásával épülő munkásotthonok.

A „munkásotthon” elnevezést két különböző típusú intézményre is vonatkoztathatjuk. Az 1910-es években, a szocialista szakszervezeti mozgalom erősödését is tükrözve, megépültek a jelentős, nagy létszámú szakszervezetek székházai: a nyomdászok Gutenberg Otthona a Sándor téren (ma Gutenberg tér), a vasasok székháza a Magdolna utcában, az építőké az Aréna úton (Dózsa György út). Ezek mellett, főleg vidéken, felbukkantak azok a kisebb helyi „munkásotthonok”, melyek nem egyetlen szakmához kötődtek. Az adott területen élő és dolgozó szervezett munkások pénzéből és munkájából épültek fel (pl. Kaposvárott), vagy egy-egy nagyvállalat tulajdonosainak a támogatását is élvezték (pl. Diósgyőrött). Ezek az otthonok politikai és kulturális centrumok voltak. Gyakran volt színháztermük (pl. a Láng Gépgyár esetében), ahol pártgyűléseket is tartottak. A különböző kulturális egyesületek műsoros esteket és bálakat rendeztek, itt helyezték el a könyvtárat, a sportszertárat, és itt folyt a munkásoktatás is.

1909 júniusában az Alkoholelles Munkásszövetség (AMSZ) vette át az MSZDP-ben az Alkoholelles Munkásegylet szerepét. Vezetői között találhatjuk Szakasits Árpádot, Bíró Dezsőt, Rabinovics Józsefet. Az AMSZ tagja lett az Országos Alkoholelles Ligának, és az első világháború éveiben egyre erősebben sürgette az alkoholtilalom bevezetését.

A műkedvelő munkásszínjátékosok 1913-ban alakították meg szövetségüket, a Magyarországi Munkás Műkedvelő Társaságok Szövetségét, amely 1916-tól mint Munkás Irodalmi és Művészeti Szövetség működött. A munkásszínjátékosok a kor-szak közismert és kedvelt darabjait adták elő, elsősorban népszínműveket és daljátékokat. Gyagyovszky Emil a *Szakszervezeti Értesítő* 1909. júniusi számában azt írta, hogy a munkásműkedvelők bevételeikből el tudták tartani egyesületüket, kifizették a helyiségbért és egyéb költségeiket. Az 1904-ben megalakult Thália Társaság értelmiségi fiatalok színházi szerveződése volt, de szervezett ún. munkáseleveníradásokat, a munkások számára készült produkciókat, s a kor aktuális kérdéseit boncolgató színműveket adott elő. A Thália alapítói Lukács György, Bánóczy László és Benedek Marcell voltak.

Az első világháború idején bevezetett korlátozások természetesen érintették a munkás kulturális egyesületeket is, de a jótékonyági, szociális egyesületek munkájára szükség volt. A háborús viszonyok közepette a TTE is nagy súlyt helyezett a gyermekekkel való foglalkozásra, és 1917-ben megalakította Gyermekügyi Bizottságát. E bizottság munkája is előzménye volt az MSZDP új szervezetének, a Magyarországi Munkások Gyermekbarát Mozgalmának, amely elsődlegesen a ha-

diárvák, illetve a háború következtében nehéz helyzetbe került, sokgyermekes munkáscsaládok megsegítésére alakult. A későbbiekben táborozást, kirándulásokat és szórakoztató programokat is szervezett munkásgyermekeknek.

Az MSZDP szociális támogatások, segélyakciók és tanfolyamok révén, szervezett keretek között kívánt segíteni a bajba jutottakon. Elsősorban írás-olvasás tanfolyamokat indítottak, melyeken nemcsak az iskolából kiszorult gyermekek vehettek részt, hanem a besorozott férfiak helyére munkába álló nők is. A háború utolsó éveiben megnőtt az MSZDP taglétszáma, ezért a párt 1917. évi áprilisi kongresszusán elhatározták az oktatás megerősítését. Nemcsak az oktatásban részt vevők körét kívánták kibővíteni, de az előadók, szónokok képzésére is gondot fordítottak. 1918 márciusában pedig megjelentették az oktatással foglalkozó *A Tudás* című lapot.

A Magyar Köztársaság kikiáltását követően az egyesületi és gyülekezési szabadság olyannyira kiterjedt, hogy arra sem azelőtt, sem azóta nem volt példa. Ez azt jelentette, hogy hihetetlen méretekben megnőtt a különböző szabadiskolák és önképző tanfolyamok száma. Kunfi Zsigmond személyében pedig olyan szocialista miniszter került a Károlyi-kormányba, aki éveken át foglalkozott a munkásművelődés ügyével. A *Szocializmus* 1918. novemberi–decemberi számában megjelent Bresztovszky Ede *Kulturális politika és a magyar forradalom* című írása, amely a szocialista kultúrpolitikai gyakorlat mellett foglalt állást.

A Tanácsköztársaság kikiáltása után gyökeresen megváltozott a kulturális élet irányítási rendszere. Az MSZDP művelődési egyesületei az új irányítás mellett is tovább működtek, a Közoktatásügyi Népbiztosság megfelelő ügyosztálya alá rendelve. Sokszor úgy is, hogy összeolvadtak különböző polgári egyesületekkel. A művészeti és szaktanfolyamok hallgatóinak létszáma megnövekedett, és szorgalmazták a munkáskönyvtárak gyarapítását. Az egyesületek a kezdeti időszakban még folytatták szerteágazó tevékenységüket, de a Tanácsköztársaság egyre mervebb kultúrpolitikája mindinkább háttérbe szorította a szociáldemokrácia elveinek érvényesülését. A művészeti élet irányításában a konzervatív stílusirányzatok szellemisége éreztette hatását, szemben a forradalmat támogató avantgárd művészek törekvéseivel. A Tanácsköztársaság összeomlása után az újjászerveződő MSZDP elsődleges feladatának a szocialista munkásoktatás megszervezését tekintette.

2. Az MSZDP munkás kulturális egyesületeinek tevékenysége a két világháború között

A Horthy-korszak kultúrpolitikáját a keresztény-nemzeti eszmeiség hatotta át. A kor meghatározó személyisége, gróf Klebelsberg Kunó, a magyar kultúrfőlény hangsúlyozásával kívánta ellensúlyozni azt a csalódást, amelyet a trianoni békediktátum következtében beállt területi veszteségek okoztak. A politikai-gazdasági krízist egyfajta szellemi offenzívával kívánta kompenzálni. Klebelsberg kultúrpolitikája elsősorban az elitképzést szolgálta, de a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium irányítása alá tartozó Iskolánkívüli Népművelési Bizottságok ismeretterjesztő programjai és kurzuskínálatai azt is mutatják, hogy az állami irányítás felismerte a tömegek kulturálódásának szükségességét, ugyanakkor természetesen kezébe akarta venni ideológiai irányításukat.

Hivatalosan a különböző művelődési egyesületek politikamentességét hirdették, és megkövetelték, hogy ezt alapszabályaikban tételesen is kinyilatkoztassák. Ugyanakkor elvárták tőlük a keresztény-nemzeti program iránti eszmei lojalitást. Az MSZDP vezetőségének, amikor szervezetileg összefogta a munkásművelődési egyesületeket, legalitása megőrzése érdekében figyelembe kellett vennie a hivatalos kultúrpolitika elvárásait, de ellenzéki pártállásából és tradícióból adódóan más szellemiséget képviselt. Ugyanakkor a párt igyekezett fellépni a KMP ideológiai befolyásával szemben is, megőrizve szocialista identitását.

A munkások általában részt vettek a március 15-i és a Szent István-napi hazafias rendezvényeken, ám emellett változatlanul megünnepezték a munkásinternacionalizmust hirdető május elsejüket. Ugyancsak a hivatalosan támadott internacionalizmussal találkozunk a különböző munkás kulturális szövetségeknek a nemzetközi munkásszövetségekkel fenntartott kapcsolataiban, a nemzetközi kórustalálkozókon, munkásolimpiákon, természetbarát-túrákon való részvételük alkalmával.

A munkásművelődési egyesületekben folyó önművelő tevékenység sokkal összetettebb volt, mint ahogy azt az egyesületek alapszabályai megfogalmazták. A kórusmozgalomban vagy akár a túrákon a tagokat többféle kulturális hatás érte. Nevükön túl ezek az egyesületek valójában az általános művelődési igényt kívánták felébreszteni tagjaikban. Ezt célozták az egyesület jellegéhez kapcsolódó ismeretterjesztő előadásokon túl azok az egyéb ismeretterjesztő programok is, amelyekbe a tagokat bevonták. A kórusok esetében pl. nemcsak zenei alapismeretek átadásáról volt szó, hanem a közös programok szervezésekor, irodalmi matinék, színház- és képtárlátogatások alkalmával más művészeti ágak felé is orientálták a résztvevők érdeklődését.

Az első világháború és a forradalmak után, 1921–1922 folyamán, sikerrel újjászervezték az MSZDP kulturális egyesületeit. A két legjelentősebb mozgalom:

a munkás-dalos és a természetbarát, már 1921-ben rendezte sorait, és taglétszámát 1923-ra megnövelte. A programokat a hagyományoknak megfelelően alakították.

Ugyancsak 1921-ben alakult újjá az Alkoholelleses Munkásszövetség, amely elég korán kapcsolatot létesített az illegális KMP-vel. Az AMSZ elnöke, Arató (Grünberger) Emil orvos, tagja volt az MSZDP előadói gárdájának is. Az ő szerkesztésében jelent meg a *Munkássport és Egészségügy* című lap, később pedig a *Munkáskultúra*, amely a rövid életű Munkás Kultúrszövetség lapja volt, és 1928–1930 között átmenetileg összefogta a különböző munkás kulturális egyesületeket.

A századelőn Jászi Oszkár arra figyelmeztetett: a tömegeknek nyújtott művészi produkcióknál csakis a legmagasabb mércét lehet szabni, mert különben kizárjuk őket a valódi művészi élményből. Az 1930-as évekre a városi lakosság kulturális színvonala, ezen belül a szakmunkások műveltségi szintje, a századelőhöz mérten emelkedett, de még mindig megmaradt a dilemma: milyen kulturális programot nyújtsanak a munkáságnak? Ha a korszak irodalmi, színházi és filmkínálatát tekintjük, azt mondhatjuk, hogy a polgárságnak szóló kulturális programkínálat és az SZDP által patronált munkásegységek kulturális programja közelített egymáshoz.

A Székesfővárosi Iskolánkülvüli Népművelési Bizottság hároméves munkatervében a művészeti nevelés keretében háromféle akciót terveztek: irodalmi esteket és színházlátogatást a Nemzeti Színház előadásaira, bérleti előadásokat a Zeneakadémiára és az Operaházba, valamint műterem-látogatásokat. Ez a program szinte azonos volt a *Népszavában* rendszeresen megjelenő munkás kulturális program-kínálattal. A Nemzeti Színház és a Városi Színház kedvezményes munkáselőadásait rendszeresen látogatták az MSZDP-hez tartozó munkásművelődési egyesületek tagjai is. Az irodalmi esteket, matinékat elsősorban a Zeneakadémián és a Vigadóban rendezték, de a vasmunkások Magdolna utcai szakszervezeti otthona, a nyomdászok Gutenberg Otthona és az építők Aréna úti szakszervezeti helyisége is gyakran volt színhelye irodalmi rendezvényeknek.

A főváros 1929–1930-ban a munkás-érdekképviselők bevonásával statisztikai felmérést készített a munkásság szociális, gazdasági és kulturális viszonyairól. E felmérésben külön vizsgálták az általános kulturális egyesületek és külön a dal-egyletek helyzetét, és 28 alapszabállyal rendelkező kulturális egyesület adatait közölték. Az adatokból kitűnik, hogy az egyesületeknek legalább egy állandó bérlet, illetve önálló helyiségük volt. Szinte minden művelődési egyesületnél megtalálhatóak voltak a házikönyvtárak, melyeknek állománya a kor irodalmi ízlésén túl tartalmazta azt a sajátos könyvanyagot, amely a népszerű ismeretterjesztést szolgálta.

Az 1928. évben kimutatás készült a fővárosi szakszervezeti könyvtárak állományáról. A 31 felsorolt szakszervezeti könyvtárnak összesen 72 995 darab nyilván tartott könyve volt, és az olvasott könyvek száma összesen 74 965. (A statisztikai

ellentmondás abból adódik, hogy egy-egy könyvet többen olvastak.) A kimutatás szerint a legnagyobb könyvállománnyal a vasmunkások rendelkeztek (15 636); őket követték a nyomdászok (10 206), majd a famunkások (9889). A legcsekélyebb számú fővárosi szakszervezeti könyvállománya a bányászoknak volt (145), ami nem csoda, hiszen a bányászok nem Budapesten összpontosultak. Az 1930-as években egyre több könyvtár létesült, folyamatosan bővültek az egyes szakmák vidéki könyvtárhálózatai, gyarapodott állományuk. A vas- és fémmunkások pl. 1932-ben központi könyvtáruk mellett már 4 fővárosi és 48 vidéki könyvtárral, valamint 4 vándorkönyvtárral, összesen 25 000 kötetnyi állománnyal rendelkeztek. 1936-ra könyvgyűjteményük 29 000-re szaporodott. Hasonló fejlődés volt tapasztalható a nyomdászszakszervezetnél is. Míg az 1930-as évek elején 7, addig 1940-ben 8 vidéki könyvtár és 18 vándorkönyvtár jelzi a könyvtárhálózat dinamikus kiépülését. Örök problémát jelentett azonban a könyvbeszerzések anyagi forrásának előteremtése és a megfelelő könyvtári helyiség biztosítása. A rendszeres működés, a szakszerű, folyamatos állományfejlesztés személyi és tárgyi feltételeit csak kevés szakma tudta előteremteni. Némelyik népesebb szakszervezet – pl. a vasasoké – viszont igen tekintélyes összegeket fordított a könyvtárügyre.

Nehezebb, mostohább körülmények között szerveződtek és tevékenykedtek a pártszervezeti könyvtárak. Anyaguk elsősorban ajándékozás révén gyarapodott, s esetenként a különböző kulturális rendezvényeken befolyt pénzekből, könyvtári célokra elkülönített összegből vásároltak könyveket. (A *Népszava* szerkesztőségének kiváló és korszerű könyvtára volt, melyet a párt vezetői is gyakran használtak. Rendszeres állománygyarapításról, korszerű könyvtári munkáról azonban nem beszélhetünk, noha az MSZDP vezetése, majd az 1920-as évektől az Országos Oktatási Bizottság nagy figyelmet fordított arra, hogy a pártkönyvtárak állománya a párt hivatalos politikai irányvonalához igazodjék, és nívós ideológiai, politikai, irodalmi és ismeretterjesztő művekkel lássák el olvasóikat. Ennek biztosítása érdekében szervezték – többek között – a különféle könyvtárostanfolyamokat, amelyek keretében a hallgatóság elsajátíthatta a könyvtáros mesterség elméleti és gyakorlati tudnivalóit. Hasonló színvonalas, néhány hetes könyvtárosképzőt szervezett a Szakszervezeti Tanács, valamint egyik-másik szakszervezet is, például a vasasoké. A szakmai segítségnyújtás sajátos formája a központi könyvvásárlási tanácsadás volt. 1943-ban tervbe vették egy 100 kötetes törzsállományt ajánló jegyzék összeállítását. Ez olyan műveket tartalmazott volna, amelyekkel szándékuk szerint minden munkáskönyvtárnak rendelkeznie kellene. Sajnos, a lista csak részben készült el.

Mindezek ellenére a szociáldemokrata szellemiségű könyvtárak állományának összetétele, színvonala, az olvasói forgalom, a könyvtárosok műveltsége, szakmai hozzáértése igen vegyes képet mutatott. Az MSZDP parlamenti frakciójának az 1937. évi országos kongresszus elé terjesztett jelentése 11 olyan budapesti és 12